

PORKOLÁB TIBOR

A „DICSŐSÉG TEMPLOMA”-KÉPZET
ÉS A BÁRDKÖLTÉSZETI SZEREPHAGYOMÁNY*Az allegorikus hagyomány felülírása*

A 18. század végének és a 19. század elejének magyar költészetében – például Ányos Pál, Batsányi János, Virág Benedek, Csokonai Vitéz Mihály vagy éppen Vályi Nagy Ferenc költeményeiben – gyakran feltűnik egy olyan képzet, amely a templomot mint kultuszhelyet a *virtus*, a *gloria* és a *honor* immár profanizálódott (és egymással többnyire felcserélhető) fogalmaival kapcsolja össze. Ezek az „Érdem Temploma”-, illetve „Dicsőség Temploma”-figurációk nemigen lépnek túl az ikonografikus közhelyen, azaz szinte mindenben követik az „Erény” hagyományos (allegorikus-mnemonikus) megjelenítésén alapuló topográfiát. E topográfia szerint az „Erény” olyan egekbe emelkedő hegytetőn vagy sziklán lakik, ahová legfeljebb meredek és tövises úton lehet feljutni. Az „Erény” fogalmának – e topográfia által közvetített – normatív értelmezését aktualizálja például Pope híres, mintaadó költeménye, a *The Temple of Fame*;¹ és ebbe az ikonográfiai tradícióba illeszkedik Csokonai – ugyancsak monumentális – költői látomása, amely „a’ Haza’ Templomát” szakrális térben („az ég’ szomszédjában”) helyezi el. A költemény a lokalizációt kettős perspektívából végzi el: a templom a föld felől nézve „egy szent Hegyen”, „a’ legmagosabbik tetőn”, „a’ Magyar haza’ hármás bértze felett”, az égből letekintve „a’ Magyarok’ erős Istenének / Zsámolyszéke alatt” tűnik fel (*A’ Haza’ Templomának örömnapja*).² Ugyancsak ehhez az allegorikus hagyományhoz kapcsolódik a *Lantomhoz* című Virág-óda, amelynek leírása szerint a *Virtus* „Egy magas hegynek tetejére tette / Templomát, mellynek tele van tövissel / Úttya: környékét kifatsartt verétek’ / Tengersé mossá. // Nagy nehézségű, repedett, letsüggő / Szirteit zúgó szelek ostromollyák, / ’S a’ tüzes villám’ ropogó haragja / Döngeti, rázza.”³ A templomhoz Csokonai

¹ Lásd: *The Temple of Fame*, 25–30. Ennek az ikonográfiai hagyománynak a hatástörténetéhez persze hozzátartozik az az elutasítás is, amelyet például az *Essais*-t író Montaigne képvisel: „[Az Erény] szemben azzal, amit az iskola állít, nem egy meredek, omladékos és megközelíthetetlen hegy tetején foglal helyet. [...] Hogy ne kísértse őket [...], esendőségük miatt kiagyalták azt a [...] fenyegető és mogorva képet, és felrakták egy szikla tetejére, jó magasra, a tüskebokrok közé, mint egy, az emberek ijesztgetésére szolgáló fantazmagóriát.” (I, 26.)

² CSOKONAI 1994, 74–75. A „Magyarok Istene”-formuláról lásd: BÍRÓ 1998, 149–152.

³ VIRÁG 1799, 88–89.

költeményeiben is „a' *Virtus*' és *Érdem*' ösvényje”⁴ vezeti fel azokat, akiket nem riaszt a „Meredek kősziklák' bémohódzott szirtja / Mellynek vén tuskéjit semmi kéz nem irtja”.⁵ Nem tér el az e versekben megjelenő közhely-topográfiától *A' magyar tudósokhoz* című Batsányi-értekezés templom-leírása („A Dicsőség' temploma [...] igen magas és meredek kőszikla bértzenn épült, 's ragyogó fényével meszsze kitündöklük”⁶), és például a *Mondolat* egyik hírhedt, parodisztikus célzatú metszete sem. Gottfried Prixner rézmetsző (Vandza Mihály rajza nyomán készült) munkáján a „Dicsőség Templomának” impozáns építménye a Parnasszus csúcsán emelkedik. A kép Kazinczy Ferenc interpretációjában: „A' könyv előtt egy réz vagyon, melly engem ad elő, egy számárparipán nyargalva a' dicsőség' temploma felé, melly mellett egy szikláshegy' tetején a' Pegasus áll, 's alatta egy Satyr”.⁷

Ami tehát a topográfiát (elsősorban a lokalizációt) illeti, a „Dicsőség Templomát” felépítő szövegek nem feszítik szét az ikonográfiai hagyomány által megszabott kereteket. Viszont a templom architektúrájáról, ornamentikájáról, részletes ikonográfiai programjáról lényegében semmiféle információt nem adnak. Ebből a szempontból csak Csokonai idézett templom-víziója, *A' Haza' Templomának örömnappa* a kivétel: „Pompás volt a' Templom mind kívül, mind belül; / Oszlopos tornáztok keríték kétfelől. / Élő sziklán állott vén fundamentoma, / Mellyet szörnyű terhe 's alkotmánya nyoma. / Formája Gothika, és olyan volt pontban, / Mint a' Káptalannak temploma Pozsonban.”⁸ Ám ez a költemény – ahogy erre a cím is figyelmeztet – egy szokványos haza-allegória mögé rejti a nemzeti dicsőség csarnokának újszerű látomását. Egy bibliai allúziókra (így a teofánia-jelenetre) épülő, „az architekturális teret optikai trükkökkel mértéktelenül kitágító”,⁹ az épületfestészeti illuzionizmus eljárását követő barokk allegória fordul itt át antiklasszicista reminiscenciákban is bővelkedő panteon-látomásba, mégpedig úgy, hogy a szöveg mindenben megfelel a panegirisz-hagyományt követő, genealogikus elvű, alkalmi laudáció konvencióinak is. Erre az összetettségre, a széttartónak látszó tradíciókat egybefoglaló igényre a költemény (elsősorban forráskritikai irányultságú) recepciója is felhívja a figyelmet. Petz Gedeon például *Pyra Der Tempel der wahren Dichtkunst* című allegorikus költeményével hozza összefüggésbe Csokonai versét, Oláh Gábor a horatiusi hatásra hívja fel a figyelmet, Kardos Albert „ószövetségi látomásként” értelmezi a költeményt, a kritikai kiadás jegyzetanyagát elkészítő Szilágyi Ferenc pedig elsősorban Pope már említett, *The Temple of Fame* című művét tekinti a mintának.¹⁰ (Ez utóbbi származtatás-

⁴ Gróf Károly Jó'sef Úrnak = CSOKONAI 1992, 35.

⁵ *A' Haza' Templomának örömnappa* = CSOKONAI 1994, 75.

⁶ BATSÁNYI 1961, 84.

⁷ Kazinczy – Sipos Pálnak (Széphalom, 1814. január 31.) = *KazLev*, XI, 202. A *Mondolat* metszetének ezt az értelmezését Kazinczy többször is megismétli (lásd: *KazLev*, XI, 241; KAZINCZY 1987, 522). A „Dicsőség Temploma”-látomásoknak egyébként nincs egyértelműen kimutatható kapcsolatuk a kor költészetében ugyan-csak gyakran feltűnő Parnasszus-képzetekkel, bár ez utóbbiaknak is elmaradhatatlan topográfiai kellékei például a „zordon, járhatatlan utak”. Erről lásd: HÁSZ-FEHÉR 2000, 174–175.

⁸ CSOKONAI 1994, 79.

⁹ JULOW 1973, 650.

¹⁰ PETZ 1886, 355–357; OLÁH 1904, 14; KARDOS 1943; CSOKONAI 1994, 519.

sal kapcsolatban megjegyzendő, hogy bár a két szövegben valóban számos egyezés kimutatható, Csokonai számára az érdem tanúsításának és elismerésének kérdésköre – a Pope-költemény univerzalizáló alapkoncepciójától eltérően – már csakis hazafias-nemzeti keretek között gondolható el.¹¹⁾

A „Dicsőség Temploma”-képzet vizsgálata során azzal a nehézséggel is szembesülni kell, hogy ehhez az oly gyakran felbukkanó és toposzként állandósuló szókapcsolathoz nem mindig rendelhető pontosan és egyértelműen körülhatárolt „jelentett”. Nem csupán az *intratextuális* információk esetlegesek, de az *intertextuális* interpretáció lehetőségei is korlátozottak. Az olvasást (de)formáló értelmezési hagyományra azért lehet kevésbé hagyatkozni, mert egyfelől már elhomályosulni látszik a „jelentő” és a „jelentett” kapcsolatát stabilizáló allegorikus konvenció,¹² másfelől viszont még nem szilárdulhatott egyértelmű olvasói tapasztalattá a jelentésmódosulás és funkcióváltás új tendenciája. Ezt az instabilitást, illetve rögzítetlenséget jelzi az is, hogy például Ányos költészetében az „Érdem Temploma”-képzetnek több – egymással összefüggő – változata jelenik meg. A *Gróf Eszterházi Pálnak pécsi püspökségre lett felemeltetését inneplő versekben* temetkezési helyként, a vitéz ősök számára emelt *mauzóleumként* bukkan fel: „Mert látom szivében képét őseinek, / Élni erkölcsseit fényes eleinek, / Kiket nemes hazánk érdem templomában, / Könnyezve temetett dicsőség sírjában.”¹³ A *Barcsaynak* című episztolában a halhatatlan hősöknek otthont adó *dicscsarnokként* tűnik fel: „Tudom, bajnokaink dicső templomában, / Borostyán koszorúk híves árnyékában / Feltalálnánk a te fényes eleidet, / Fejedelmi nevű s szívé véreidet.”¹⁴ A *szép tudományoknak áldozott versekben* pedig egy olyan nemzeti *archívum* körvonalai bontakoznak ki, amely a jeles tettek megörökítését és áthagyományozását hivatott szolgálni: „Melly szép lesz majd látni nemes ifjainkat, / Hogy fogják tanulni régi százainkat, / Hogy beszéllik Első Lajos történetit, / Dicsőség templomán irt fényes esetit.”¹⁵ Az érzékelhető különbségek ellenére is nyilvánvaló azonban, hogy az allegorikus eredetű „Érdem Temploma”-képzet mindhárom Ányos-féle változata azzal a korszerű törekvéssel hozható összefüggésbe, amely a hazafiúi áldozatokkal elnyerhető (evilági) öröklét biztosításának *intézményes* lehetőségeit keresi.

A századforduló hazai költészetében többnyire a toposznak ezek a variációi lelhetők fel. Feltűnő gyakorisággal, ám elsősorban a dicscsarnok-funkcióra korlátozva jelenik meg az „Érdem Temploma”-képzet Virág ódáiban. A templom nem csupán „a” jeles

¹¹ A *The Temple of Fame* ikonográfiai programja pontosan jelzi a koncepcionális különbséget: „Four Faces had the Dome, and ev'ry Face / Of various Structure, but of equal Grace: / Four brazen Gates, on Columns lifted high, / Salute the different Quarters of the Sky.” (65–68.) Lásd erről még a TILLOTSON-féle Pope-kiadás bevezetését (*Introduction*) és vonatkozó jegyzeteit, például: „The Temple is describ'd to be square, the four Fronts with open Gates facing the different Quarters of the World, as an Intimation that all Nations of the Earth may alike be receiv'd into it. The Western Front is of Grecian Architecture”. (POPE 1962, 257.)

¹² Az allegória elméletéhez lásd például: SZEGEDY-MASZÁK 1995, 33; GADAMER 1984, 74–75.

¹³ ÁNYOS 1984, 79.

¹⁴ ÁNYOS 1984, 226.

¹⁵ ÁNYOS 1984, 72.

érdemeknek” borostyánt osztogató „szent halhatatlanság” lakhelye:¹⁶ a haza „borostyán ágokkal ékes régi” vitézei, a „nagy Bajnokok”, „Magyar Bellona’ bator Magzati”¹⁷ épp-úgy örök otthonra találnak ebben a magyar Walhallában, mint a tudományok támogatói és művelői. Ahogy a *Sándor Istvánnak* című ódában olvasható: „Emeld, emeld fel lelkedet, oh nemes / Szívű! ’s kitörvén a’ sokaság közül, / Az érdemeknek templomába / Mennyei szárnyaidon repülly bé.”¹⁸ Az „Érdem Temploma” Csokonai költészetében viszont csak elvétve – így például a Kleist-fordításhoz illesztett verses ajánlásban – emlékeztet a Virág-féle (némileg szekularizált) Walhallára.¹⁹ A Csokonai-versek inkább az archívum-koncepcióhoz közelítenek, hiszen a templom funkcióját többnyire a jeles tettekhez kapcsolt *nevek* – felirat formájában történő – megörökítésére korlátozzák: „A’ halhatatlanság felette / Örök templomát építette, / A’ mellybe meg holt a’ halál. / Itt, ki szerette a’ múzsákat, / Nevével kérkedő táblákat / Merő gyémántokból talál” (*Serkentése a’ Múzsának*).²⁰ A *Gróf Károly Jó’sef Úrnak és A’ Haza’ Templomának örömnappja* templom-vízióinak ugyancsak fontos attribútumai a falakon függő gyémánttáblák. Ezekbe egyfelől – a méltatást az elődök érdemeire való hivatkozással megalapozó konvencióhoz igazodva – a magasztalt gróf megdicsőült őseinek neveit vésik,²¹ másfelől – a genealogikus elvű alkalmi dicsőítést az integratív panteon-gondolattal megemelve – „minden igaz magyar Nagynak” neveit metszik fel.²² Az „Érdem Temploma” Vályi Nagy ódáiban is az inskripció lapidáris ünnepélyességével őrzi a jeles hősök emlékeztét: „Ti majd az Érdem Temploma’ faljain / Felmetszve lésztek; hol Maradékotok / Ha látja majd, tsókolni forrón / Fogja ditső nevetek’ betűit” (74. óda – *A’ Magyarokhoz*);²³ „Ennek örök hírét Mú’sámnak lantja, ’s az Érdem’ / Szent Templomának Falja, hol / Fénylik örök neve. // Hirdetik a’ később Unokának-is” (80. óda – *A’ J. Czézár’ képihez*).²⁴ A didaktikus-moralizáló költészet Virág-féle intő és feddő változatát tételes útmutatásokkal követő Vályi Nagy-ódák azt is deklarálják, hogy ez a feliratokkal ékes monumentumként elképzelt templom-archívum a dicsőség minden más jelenél hatékonyabban tudja az érdem jutalmazásának és áthagyományozásának a feladatát ellátni: „Az illy nemes / Érzés örök hírt ad Neked és betses’bb / Minden borostyánnál; az Érdem’ / Háza’ falán marad

¹⁶ „Zeng a’ ditsősség’ temploma; vígadoz / A’ benne, boldog fénnyei közt, lakó / Szent halhatatlanság, ’s borostyánt / Osztogat a’ jeles érdemeknek.” *M. Ország’ leirójához* = VIRÁG 1799, 65.

¹⁷ *A’ győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor 1789* = VIRÁG 1799, 13.

¹⁸ VIRÁG 1801, 114.

¹⁹ „Kit a’ hartzok laurusával, / Kit a’ polgári tserfával / Jegyez ki a’ Tisztelet, / Hogy az Érdem’ Templomában / Tündököljenek sorjában / Feltördellt sírjok felett.” (*Méltóságos Sárvári F. Vidéki GRÓF SZÉCHÉNYI FERENTZNÉ, született Tólnai GRÓF FESTETITS JULIÁNA Asszonyságnak Ó EXCELLENTIÁJÁNAK* = CSOKONAI 1999, 170.)

²⁰ CSOKONAI 1992, 173. A gyémánt oszlopba metszett nevek, mint a múlhatatlan dicsőség jelei, az „Érdem Temploma”-képzettől függetlenül is rendkívül gyakran tűnnek fel a Csokonai-versekben. Lásd például: *Musa vetat mori; Nagy Sámuel Sanderjére; A’ Dugonits’ Oszlopa; A’ Nemes Magyaráságnak felülésére; Tisztelő Versezet*.

²¹ CSOKONAI 1992, 35.

²² CSOKONAI 1994, 80.

²³ VÁLYI NAGY 1999, 214.

²⁴ VÁLYI NAGY 1999, 225.

az felírva” (71. óda – *Károlyhoz, Ő Királyi Fő Hertzegségéhez*).²⁵ Mégpedig azért, mert – az antik-humanista közhely tanítása szerint – a kőbe vésett névnek nem maga a kő, hanem a múlthatatlan érdem biztosít maradandóságot, így egyedül a „Dicsőség Templomán” feljegyzett nevek képesek dacolni az elmúlással: „A’ puszta név, ha bár aranybetűk között / Tündöklék is, ha nints az Érdem’ Templomán / Felírva, majd az összetört hitvány kövek / Között, örökre hant alá temettetik” (54. óda – *Egy sír’ kőoszlopához*).²⁶ Míg tehát a felirat „a nyelvi kifejezés monumentalizálásával”²⁷ legfeljebb időlegesen győzheti le a mulandóságot, addig az „Érdem Templomát” felépítő költészet az epigrafikus monumentum verbalizálásával, pontosabban *textualizálásával* teljes sikerrel küzdhet ellene.

Ebben a képzetkörben csakis a (nemzeti) közösség érdekében hozott áldozatok ismerhetők el érdemként, és csakis a közösséget szolgáló nagy tettek jutalmazhatók (örök) dicsőséggel. A „Dicsőség Temploma” így a tiszteletadás olyan helyeként azonosítható, ahol egyfelől az egyén mutathatja be áldozatát a haza oltárán, másfelől a közösség ünneplheti az arra érdemes egyént egy intézményesülő szertartásrend keretében. Ez az imaginárius (a közösségi emlékezet²⁸ reprezentáló költészet által létező) *nemzeti kultushely*²⁹ egyaránt betöltheti a temetkezési hely (a mauzóleum), a dicscsarnok és az archívum funkcióját. E funkciók keveredését (és az ebből következő terminológiai bizonytalanságot), valamint összekapcsolódását, egybemosódását, azaz a *panteon-idea* megjelenését pontosan jelzi Pálóczi Horváth Ádám Csokonai-émlékverse: „Árnyékok! kik itt előttem remletek e’ *Templomban*, / Kiknek oszlopot emeltem kis *Mauzóleumomban*. /

²⁵ VÁLYI NAGY 1999, 207.

²⁶ VÁLYI NAGY 1999, 173.

²⁷ THIENEMANN 1931, 72.

²⁸ A *mémoire collective* fogalmát Maurice Halbwachs francia szociológus alapozza meg *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925), *La topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte: Étude de mémoire collective* (1941) és *La mémoire collective* (1950) című munkáiban. (Az angol nyelvű kiadások közül lásd például: HALBWACHS 1950 és 1992; magyar fordításban lásd: HALBWACHS 1971 és 2000.) Frederic Bartlett szerint a fogalom használhatóságát jelentősen korlátozza, hogy Halbwachs „csak a csoportban történő emlékezéssel foglalkozik, és nem a csoportnak az emlékezésével” (BARTLETT 1985, 410). A szakirodalom tehát inkább *expresszívnek*, mint *explikatívnek* tekinti a *kollektív emlékezet* fogalmát (lásd erről: CANDAU 1996, 60–68). Ugyanakkor rendkívül termékenynek bizonyul Paul Ricoeur felvetése: „én azt javaslom, hogy a kollektív tudat fogalmát operatív fogalomként alkalmazzuk, és semmiféle szubsztanciális jelentést ne ruházzunk rá. [...] Csakis az individuális tudathoz és az individuális emlékezethez mért hasonlóságban lehet a kollektív emlékezetet úgy felfogni, mint egy bizonyos csoport történelme szempontjából a jellegzetes események emléknymainak összességét [...]. Amint felismerjük, hogy itt analógiás átvitelről van szó, nincs semmi akadálya, hogy a magasabb rendű személyiségeket inherens emlékekkel rendelkező szubjektumoknak fogjuk föl, és saját időbeliségükről vagy történetiségükről beszéljünk” (RICOEUR 1999a, 55–56). Ugyancsak figyelmet érdemel Jan Assmann elgondolása, aki a *közösségi emlékezet* fogalmát a *kommunikatív emlékezet* és a *kulturális emlékezet* fogalompar segítségével igyekszik továbbgondolni. Meghatározása szerint „a kulturális emlékezet a kommunikatívól eltérően az intézményesített mnemotechnika ügye. [...] a kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá s így mítosszá alakítja. [...] Az emlékezés alakzatai vallási értelem hordoznak, és emlékező megjelenítésük gyakran ölti az ünnep alakját.” (ASSMANN 1999, 53.)

²⁹ A tradicionális vallási képzetkört itt egy világi principium szorítja háttérbe, ugyanakkor a nemzeti képzetkör is látványosan szakralizálódik. E kettős folyamatról lásd: BÍRÓ 1998, 153.

Szabad e' egy Poétanak árnyékját közéték be / Iktatnom, 's koszorujának helyt adnom e rejtekbe? / [...] Jer hát, jer! végy Halhatatlan Arnyék! helyt *sírboltomban* / Koszorúd hervadatlan marad *Pantheumomban*".³⁰ A „Dicsőség Temploma”-képzetben az új panteon-gondolat hatékonyan tud ráépülni az allegorikus hagyományra. A haza „nagy embereinek” (virtuális) galériájaként elképzelt nemzeti panteon iránti igény kinyilvánításának háttérében pedig könnyen felismerhető az az egyre inkább időszerű törekvés, amely a nemzet halhatatlanjainak *intézményesített* tiszteletével kívánja a közösség identitását megalapozni, illetve megerősíteni.

A költészet monumentum-funkciója

A „Dicsőség Temploma”-képzet elsősorban azoknál a poétáknál tűnik fel, akik az ún. *bárdköltői szerepfelfogás* újra-, illetve átértelmezésével vélik teljesíthetőnek a magyar literátorokra bízott magasztos feladatot: a közösségi emlékezet áthagyományozását. E tradíció szerint a költő feladata a nagy tettek megéneklése, magasztalása, a hősök halhatatlansággal való jutalmazása, azaz a *közvetítés érdem és dicsőség között*. A hírnévvel (*fama*) jutalmazható hősi erény (*heroica virtus*) ugyanis nem feltétlenül jár együtt az örök dicsőséggel, hiszen könnyen áldozatul eshet a „falánk”, a „pusztító”, a „könyörtelen” idő hatalmának. Az érdem – ahogy erre Horatius is figyelmeztet – közvetítést, megörökítést, áthagyományozást igényel: „neque / si chartae sileant, quod bene feceris, / mercedem tuleris” (*Ad Censorinum*).³¹ A virtus glóriára váltásának hagyományos (antik-humanista) problémájára világít rá Coluccio Salutati is: „Nullus enim, quantacunque scientia eluceat, famosus est, nisi quatenus celebratur” (*De laboribus Herculis*).³² Innen nézve a költészet által felépített „Dicsőség Temploma” az a hely, ahol érdem és dicsőség összekapcsolásának ünnepélyes procedúrája végbemehet. Csokonai *Gróf Károly Jó'sef Úrnak* című költeményében például „a' *Virtus*' és *Érdem*' ösvényjét” megmászó, fáradt bajnokot „a' meredek bértznek” tetején „Hónor” bársony palástba öltözteti, ambróziával éleszti, majd pedig „nyájas karjain vezetvén / Viszi a' *Ditsőség*' Templomába”.³³ A költészet azzal, hogy kapcsolatot létesít *egyéni* érdem és dicsőség között (tehát az arra érdemeseknek felkínálja az evilági öröklét lehetőségét), közvetíteni tud *közösségi* múlt és jelen között is, azaz képes a közösségi identitást az emlékezetben megalapozni. E közvetítő szerep betöltésére – a költészet és az emlékezés közös származtatásával – már a mitológiai hagyomány felhatalmazza a költőt: az isteneket énekeikkel dicsőítő Múzsák Zeusznak és

³⁰ CSOKONAI 1960, 268, 271. (Kiemelések tőlem – P. T.)

³¹ *Carm.* IV, 8, 20–22. Kárpáty Csilla fordításában: „s derék / tettednek, ha a dal néma: babérait / nem téped le.” = HORATIUS 1961, 287.

³² I, 8, 10. „Bármekkora tudással is ékeskedjék valaki, nem válhat híressé, míg nem magasztalják” – idézi a kérdéskört részletesen tárgyaló Bene Sándor: BENE 1999, 54–55, illetve 45–49. A tudós humanista laudációról lásd még: KLANICZAY T. 1985.

³³ CSOKONAI 1992, 35.

Mnémoszünének a lányai.³⁴ A Múzsák segítségével a költő beavatottként, az emlékezés isteni eredetű képességének birtokosaként teljesítheti ősi és szent küldetését, „a csoport-emlékezet őrzését”.³⁵ (E funkcióra utal egyfelől a magasztaló, fohászzkodó és hálát kifejező invokatív formulák készlete, másfelől a kiválasztottság és felhatalmazottság jelképe, a babér vagy borostyán.³⁶) Ezzel a költészet hivatását megalapozó tradícióval a „modern” költőknek is számot kell vetniük – akár valamiféle (ön)affirmatív megnyilatkozásként (ahogy például Shelley teszi *A Defence of Poetry* című értekezésében³⁷); akár *nosztalgikus-elégikus* visszatekintésként (amire mondjuk Arany János költeménye, *A dalnok búja* lehet a példa³⁸).

A bárdköltői szerepfelfogás népszerűsége a 18–19. század fordulójának magyar irodalmában³⁹ nem egyszerűen egy európai (divat)jelenség sikeres hazai recepciójának következménye. A vonzerő annak is köszönhető, hogy ez a tradíció tökéletesen alkalmas egy korszerű, ám a költészet szakrális státusát megőrző, sőt tekintélyét megerősítő funkció átvételére és elfogadtatására. „A nemzet költőjének” ideája a bárdköltői szerepfelfogás aktualizálásával formálódhat meg a századforduló évtizedeiben. A magyar poéták közül talán az *Osszian*-fordító Batsányi az, aki a legdatumosabban készül erre a „fenséges érzület” jegyében alakított szerepre.⁴⁰ Batsányi a bárdköltészetet – ahogy erről a *Kárthon* bevezetése is tanúskodik – a közösségi emlékezet letéteményesének tekinti: „A bárdok vagy *bárdusok* olyan különös rendbéli emberek voltak az északi népeknél, kik, hívatalkodó szerént, azoknak jeles cselekedeteiket énekelve magasztalták, versekbe foglalták, s e szerént emlékezeteket a később időkre általküldötték.”⁴¹ Saját költői feladatát is e szerephagyomány követésében, a közösségi múlt jeles eseményeinek megidézésében, a hősök emlékezetének átörökítésében találja meg.⁴² Költőtársait is ennek az érdemszerző

³⁴ Ehhez lásd például: KERÉNYI K. 1977, 72; 1984, 177–178; DERRIDA 1997, 148.

³⁵ ASSMANN 1999, 54.

³⁶ KIRÁLY 1995, 57. Horatiusnál például: „Me doctarum hederæ præmia frontium / dis miscent superis” *Carm.* I, 1, 29–30. Bede Anna fordításában: „Engem bölcs koponyák díszé, a zöld babér / istenné magasít” = HORATIUS 1961, 59.

³⁷ „Poets [...] reanimate [...] the sleeping, the cold, the buried image of the past. Poetry thus makes immortal all that is best and most beautiful in the world [...] Poetry redeems from decay the visitations of the divinity in man.” SHELLEY 1995, 46–47. Mohay Béla fordításában: „A költészet [...] életre kelti a múlt szunynyadó, kihűlt, eltemetett képét. Ily módon a költészet halhatatlanná teszi mindazt, ami a világon legértékesebb és legszebb [...] A költészet megmenti az enyészettől az istenségnek emberben való jelenéseit.” SHELLEY 1965, 214.

³⁸ „Oh, ti nagyok, oh, ti dicsőek, / Félisteni régmúlt időnek, / Szerencsés dalnokok! // Fényes, magasztos korban élni, / Büszkén emlékezni, s remélni, / Tinéktek adatott! / Osztozni a hősnek babérján, / Vagy bús panaszt emelni sírján: / De mindig – szabadot. // Megállapítani az időnek, / A múlt kódéba sietőnek, / Rohanó kerekét, / Bírván szelid ének hatalmát, / Örökéltívűvé tenni a *mát* / S *tegnap* történetét.” ARANY 1951, 152. *A remény és emlékezet* páros toposzának értelmezéséhez lásd: SZILI 1996, 72–78.

³⁹ Az ún. *osszianizmus* jelenségéről európai kitekintéssel, összefoglaló igénnyel lásd a Batsányi-kritikai kiadás jegyzetanyagát: BATSÁNYI 1953, 526–550.

⁴⁰ Erről részletesebben lásd: BÍRÓ 1998, 334–338; DEBRECZENI 1994, 12–14.

⁴¹ BATSÁNYI 1953, 189.

⁴² Lásd például 1788. november 1-jén kelt – sokszor idézett – levelét Teleki Józsefhez: BATSÁNYI 1953, 529.

küldetésnek a vállalására biztatja (*Serkentő válasz Virág Benedekhez; Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz; Búsongás*), és elődkereső gesztusait is a bárdköltészet iránti elkötelezettség hatja át. Ányosban nem „az érzékenység poétáját” látja, hanem – ahogy Bíró Ferenc megállapítja – azt a költőt, „aki a poézist a nemzet emlékezetének közegeként fogja fel”. Számára ugyanis csak a *bárdköltőként* felmutatható Ányos lehet „követendő előd, folytatandó tradíció, költői mintakép”.⁴³ Arról, hogy a bárdköltői szerep nem csupán valamiféle ifjúkori irodalomalapítási láz (tünékeny) fejleménye, például *A magyar lantos* című vers, valamint a *Várna és Mohács* és *A magyar költő idegen messze földön* cím alá foglalt költemények tanúskodnak.⁴⁴ Ez utóbbi kompozíció, melyet összegző igénnyel formál meg és költői testamentumának szán,⁴⁵ legfeljebb arra enged következtetni, hogy az ambícióiról immár végleg lemondó, „idegen messze földre” száműzött költő „a hív Múza” közvetítésével, érzelmes koszorúzási ceremónia keretében – a már jó ideje „Ossziánom boldog örökkössének”⁴⁶ tekintett – Kisfaludy Sándorra ruhazza át a nemzet költőjének magas szepet: „Zengj, énekelj gyakran néped örömére; / Fáradozz, munkálkodj javára, díszére; / Siess, siess bátran pályádnak végére, / S légy a magyar bárdok példája, vezére! // Nem múlandók a te kezed alkotmányai, / Koszorúra méltók elméd találmányai: / Melyekért míg téged Helikon leányi / Szebbel tisztelnének, – ezt küldi Batsányi”.⁴⁷

„Főleg Ányostól kapott lángot”⁴⁸ az a Virág Benedek is, aki költészetét már úgy állítja a közösségi emlékezet szolgálatába, hogy nem csupán a nemzeti múlt megjelenítésére, hanem a jelenkor és a nemzeti öröklét közötti közvetítésre vállalkozik. Ezt a költői szerepértelmezést 1822-ben megjelent *Poétai munkáinak* verses *Előszózata* – az *ultima* *edíció*nak szánt gyűjtemény sajátos paratextusaként⁴⁹ – az egész életműre vonatkozóan deklarálja: „Irv, 's azzal emeld a' nemzeti lelket; / Földre ne húzd, mert az nem földi. Dicsérni akarsz-e? / Méltatlant ne dicsérj. Hirdesd a' régi dicsőült, / 'S mostani embereket, kik példák jóra lehetnek.”⁵⁰ Virág – ahogy ezt már *Poétai munkájának* 1799-ben megjelent első kiadása is sugallja – programszerűen építi fel „a nemzeti költő” magas

⁴³ BÍRÓ 1998, 171. Nem meglepő, hogy később a *Nemzeti hagyományokat* író Kölcsey is a nemzeti emlékezet poétáját ismeri fel Ányosban: „szívétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg: kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a réggel összekötő, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült, megnesímített fényében magát minden érző hazafi fellehesse, s meglekésítve lelhesse fel.” KÖLCSEY 1960, I, 522.

⁴⁴ A *Várna és Mohács* kapcsán a szakirodalom kiemeli, hogy Batsányi „kísérletet tett a bárdus-dalok magyar meghonosítására”. BATSÁNYI 1953, 537.

⁴⁵ Erről lásd: BATSÁNYI 1953, 471.

⁴⁶ *Kisfaludi-Himfőhöz* = BATSÁNYI 1953, 107.

⁴⁷ BATSÁNYI 1953, 143.

⁴⁸ TOLDY 1870, 287.

⁴⁹ A paratextus fogalmához lásd: GENETTE 1996, 84.

⁵⁰ VIRÁG 1822, 6.

presztízsű szerepkörét.⁵¹ Ehhez a szerepkörhöz pedig elválaszthatatlanul hozzátartozik a „Dicsőség Templomaként” a költészetben formálódó nemzeti panteon papi-szertartás-mesteri tiszte. Virág – e felelősségteljes tisztnek megfelelően – a költői szónak elsősorban „monumentum-funkciót” tulajdonít. Sokat emlegetett „fenkölt” hazafisága, „erkölcsi szigora”, frázisszerűsége és monotóniája (hiszen még a Virág-apologéta Zlinszky Aladár is „költészete egyhangú fensíkjáról” beszél)⁵³ jórészt azzal magyarázható, hogy a költői szerepfelfogását megvilágító pindaroszi, theokritoszi, horatiusi közhelykészlet⁵⁴ meglehetősen változatossággal, ám szentenciózus didaktikussággal épül be ódáiba. A *Gróf Festetics György Ő Nagyságának* című költeménye például a költészet halhatatlanná tevő (érdem és dicsőség között közvetítő) képességét formulázó tétellel alapozza meg a vállalt küldetést: „Sirjokba dőltek sok jeles emberek / Nevekkal egygyütt; mert tsak Azok, kiket / Megtisztel a' virtust-imádó / Múzsá' ditsó szava, nem halandók.” Ha pedig a virtus áthagyományozására a Múzsá hivatott, akkor a „Dicsőség Templomát” is a költő éneke nyithatja meg az arra érdemesek előtt: egykor Gyöngyösi „harsány tárogatója” a „Márs' fíjaként” érdemeket szerzett „nagy Keményt” részesítette „örök jutalomban”, most Virág „Múzsája” a „Minerva példás gyámolaként” ünnepelt Festetics Györgynek ígér halhatatlanságot.⁵⁵ Virág költeményeinek egész sora olvasható a „Dicsőség Templomába” való bebocsátás ceremoniális aktusaként. A szertartásmester még az elsősorban Baróti Szabó Dávid „Jóltévőjeként” dicsért Pyber Benedek előtt is megnyitja a panteon kapuját: „Tégedet én, mert Kalliopém ígére segédet, / A' magyar Égnek öröm-palotáiba, hol csak az érdem / Fog helyet, és fénylik mint csillag, vinni akarlak” (*Gyerkenyi Pyber Benedeknek*).⁵⁶ Valóban nem tűnik túlzásnak az a megállapítás, hogy „korának alig van neves férfija, kinek nemes érzülete, tette Virág hálás lantján elismeréssel ne találkozni”.⁵⁷ Még a vezéri státus ígézetében tevékenykedő Kazinczy is Virágtól várja, hogy az arra érdemeseket úgymond beiktassa a halhatatlanok közé: „Tiszteld-meg emlékezetét, édes barátom, egy versezettel!” – szólítja fel 1813. július 11-én kelt levelében a dicsőítő ódák poétáját egy csatában elesett „vitéz ifjú”, „a' mi kedves Csehynk” érdekében (akitől egyébként Kazinczy – oly jellemző módon – azt remélte, „hogy nem halni hanem élni fog a' hazának”).⁵⁸ Virág természetesen teljesíti kötelességét, és a „vitéz ifjú” dicsőséges halálát megörökítő ódát a szokványos önaffirmatív frázissal zárja: „Zengj dicsőséget

⁵¹ Erről részletesen lásd: BÍRÓ 1998, 371–378. E szerep velejárója az is, hogy a pályakezdő literátorokat, így például Bajzát és Toldyt a „szent öregként” tisztelt költő szenteli fel „egy csókkal” és fogadja „a Músák szolgálatába” egy (házi) beavatási rítus keretében; TOLDY 1862, 3. Lásd még: DAVIDHÁZI 1997, 191–192.

⁵² TÓTH S. 1998, 144.

⁵³ TOLDY 1862, 4; BÁN A. 1904, 19; ZLINSZKY 1899, 9.

⁵⁴ Az antik reminiscenciák és a rendi-hazafias tematika „keveredését” vizsgáló Fried István megállapítása szerint: „Olyan tudatosan a versbe applikált, leginkább Horatius-motívumokkal találkozunk, melyek az antik példa, hivatkozás segítő erejét kéri kölcsön a tárgy nagyszabásúvá tételére.” FRIED 1975, 573.

⁵⁵ VIRÁG 1799, 10.

⁵⁶ VIRÁG 1822, 142.

⁵⁷ BÉLAY 1881, 13. Virág „hősgalériájának” nagyságrendjét jól érzékelteti Kisbán Emil áttekintő felsorolása: KISBÁN 1937, 37–47.

⁵⁸ *KazLev*, X, 482.

neki énekedben, / Músa! mert a' kit te szeretsz, csak annak / Kedvez az Ég is" (*Gyka Emmanuel Constantinnak Csehi József haláláról*).⁵⁹

Közismert szakirodalmi megállapítás, hogy a bárdköltészet Csokonai számára is vonzó szerephagyománynak bizonyul.⁶⁰ A báró Vay Miklósnak címzett *Tisztelő Versezet* például a „bárdusoknak” tulajdonított (rendkívüli) képesség hangsúlyozásával indítja a jeles férfiú dicséretét: „Nemes Lélek! légyen szabad Múzsátskámnak szóllani. / Sokszor tud egy kis halandó halhatatlanítani. / Hadd zengjem Osszián' Lantján Hérósba szállt Lelkedet, / Melly a' múlandók' Sphaeráján már fellyül emelkedett”.⁶¹ A *halhatatlanítás* képességeként (és egyben kötelességeként) felfogott bárdszerep határozza meg a *Mélt. Gróf Festetics György Ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról* című költemény beszédmódját is: „Hanem ki léssen, Bárdusaink közül, / Ki a' sok elmés Hunnia' hadnagyit / A' Léthe' zsibbasztó vizétől / Trombitaszón az Egekre hordja?”⁶² Ugyancsak ez a beszédmód uralja a Széchényi Ferencnének címzett és Kleist *Tavasának* fordítása elé illesztett ajánló verset, amely lényegében az *Ad Censorinum* argumentációját követi: „Én bővöködöm versekben; / NAGYSÁGOD pedig ezekben / Mindég nemes kedvet léel. / Méltán is; mert kit lantjára / Vesz a' Múzsza, Nap' módjára / Fénylik az, 's mindenha él. // A' gyémánt jelek elvesztek, / Léthét úszszak sok keresztek, / Sok oszlop a' porba ül; / Ellobban *Stuver'* remekje, / És *Hayden'* bájos énekje / A' szellőkön elrepül: // De a' Múzsáknak szózatja / A' sírt is megrázkódtatja, / 'S életet fúvall belé; / A' Virtus nevét felfogja, / Örök trombitán harsogja / A' földről az ég felé.”⁶³ A horatiusi „*Dignum laude virum Musa vetat mori. / Caelo Musa beat*”⁶⁴ jegyében elgondolt költészet még az erőteljesen szublimáló hajlamú, ódáit többnyire minden konkrét, illetve személyhez köthető vonatkozástól megfosztó Vályi Nagyot is a hatása alá vonja: „Halhatatlanná teszi a' Vitézek' / Érdemét lantod; – mikor a' Halálnak / Székinél hamvok hever, énekelsz te / Rólok idővel. // Azt, ki bóldoggá szeretett Hazáját / Tette, későnn sem hagyod elfelejtni; / Húrod' a nemzett Maradék előtt-is / Zengeted arról” (25. óda – *A' poézishoz*).⁶⁵ Mint ahogy – a költőtársát a „szent kötelességre” figyelmeztető – Berzsenyit is lenyűgözi a poézis monumentum-funkciója: „Mennyi nemes Hamvak vagynak még néma homalyba / Zárva, kiket méltán lantjára vehetne Homer is / Mú'sa hevítsd Horváth lelkét, ne felejtse Hazáját / Szent kötelességét szép híre arány koronáját” (*Horváth Ádámhoz*).⁶⁶

⁵⁹ VIRÁG 1822, 127.

⁶⁰ Lásd például: BIRÓ 1998, 397.

⁶¹ CSOKONAI 2002, 127. És egy „variáns” Kazinczy Klárától: „Azt, aki aranykort hozott vas-időkre, / Halhatatlanítsuk halandó létünkre.” (*Méltóságos Gróf Festetics György epitháphiuma* = MEZEI 1983a, 592.)

⁶² Csokonai egyébként a „bárdusaink” szóhoz jegyzetet is fűz: „A' Bárdusok valának a' Celta, Gallus 's a' t. népeknek Poétáik, kik Isteneikről, Eleiknek vitéz tetteikről, 's egyéb nemzeti dolgokról énekeltek.” CSOKONAI 2002, 176.

⁶³ CSOKONAI 1999, 169–170.

⁶⁴ *Ad Censorinum. Carm. IV, 8, 28–29.* Kárpáty Csilla fordításában: „Nem hagy veszni derék férfit a Múzsza; ő / éggel boldogít” = HORATIUS 1961, 287.

⁶⁵ VÁLYI NAGY 1999, 112.

⁶⁶ BERZSENYI 1979, 50.

A bárdköltészeti szereptudat kinyilvánítását szolgáló toposzkészlethez tartozik az *Ad Lollium* híres Agamemnón-példázata is. Csokonai például többször is beilleszti szövegeibe: „Sok nagy nevek 's betses érdemek egy sorban / Megvetve heverték mohosan a' porban. / Sok Vitézek, derék Hérók itt valának, / Agamemnon előtt a' kik virágzának. / A' Feledékenység űlt ezek tetején, / Vastag gyászos darótz volt burkolva fején” (*A' Dugonits' Oszlopa*).⁶⁷ A horatiusi locus *A' méla Tempefői*ben is felbukkan: először a gróf Fegyverneki meggyőzésével próbálkozó Tempefői érvel az *Ad Lollium* négy sorával: „Éltek vitézek túl Agamemnonon; / De esmeretlen ködbe borúltanak, / 's Homályos éjbe vesztenek: mivel n[em] / Nyertenek Érdemeik Poétát”;⁶⁸ majd Iroványi támogatja meg Tempefőit a toposz honosított – a magyar históriára alkalmazott – változatával: „Az Attila roppant táborába, Nagyságos Uram, egy se lett vólna derék vitéz? Annakutánna annyi századok lefolytában a' termékeny Magyar Nemzet tsak tiz, tizenkét vitézt szüült vólna? – Azt fel sem lehet tennünk vitéz Magyar Öseinkről: de mi már tsak azokat tudjuk a' kiket a' tudósok elmék maradványi [me]g tartottak. A' többi setét fedél alatt lap-pang.”⁶⁹ Talán nem véletlen, hogy Pálóczi Horváth Ádám is az *Ad Lollium* nevezetes helyéhez nyúl vissza Csokonai-émlékversében – ám az ő adaptációjában Agamemnónt már „Akhilles” váltja fel: „Homér’ nem hogy kisebb vólna most a nagy Akhillesnél, / Sőt ha Homér nem lantolna, 's e kóldús Énekesnél / Nem bámúlnánk az Erősnek remek monumentomát: / Alig lelnénk Akhillesnek emlékezet nyomát.”⁷⁰

Egy I. Ferenc császárhoz intézett kérvény is arról tanúskodik, hogy Csokonai a nagy tettek és jeles hazafiak megéneklését, a *halhatatlan halottak* emlékezetének fenntartását, átörökítését tartja a költőhöz leginkább méltó feladatnak: „Nihil poëtis accidit unquam felicius, quam Heroum sub alis, laudes eorum cecinisse, qui dum pro vita gentium vixere, ad immortalitatem moriuntur.”⁷¹ A (hősi) halál és az evilági halhatatlanság szembeállításának és egyben kiengesztelő egymásba fordításának oxymoronos formulája *A' Haza Templomának örömnapjában* éppúgy feltűnik („Ugy van! ez a' környék a' holtak' lakja lett, / De kiket a halál halhatatlanná tett”⁷²), mint Csokonai egyéb, a bárdköltői elhivatottsággal összefüggésbe hozható költeményeiben (*Serkentése a' Múzsának; A' Nemes Magyarságnak felülésére*). A formula megtalálható Ányosnál („S minden érrugásban fogunk emlékezni, / Hogy egy olyan halott nyugszik kebelünkben, / Kinek halhatatlan neve nemzetünkben!”⁷³), Batsányinál („halhatatlan holtak, / Kik tiszteletének fő tárgyai voltak”⁷⁴), Vályi Nagynál („A' Halandóság, noha benned, óh mord / Értz! segítséget kere-

⁶⁷ CSOKONAI 1992, 140–141.

⁶⁸ CSOKONAI 1978, 42. „Vixere fortes ante Agamemnona / multi, sed omnes inlacrimabiles / urgenter ignotique longa / nocte, carent quia vate sacro.” (*Carm.* IV, 9, 25–28.)

⁶⁹ CSOKONAI 1978, 42–43.

⁷⁰ CSOKONAI 1960, 269.

⁷¹ CSOKONAI 1999, 60. Muraközy Gyula fordításában: „Költőknek még sohasem jutott boldogítóbb feladat, mint hogy a Hősök védőszárnya alatt azok dicséretét énekeltek meg, akik, miután a nemzet életéért éltek, a halhatatlanságnak haltak meg.” = CSOKONAI 1999, 489.

⁷² CSOKONAI 1994, 75.

⁷³ *Igaz hazafi* = ÁNYOS 1984, 42.

⁷⁴ *Búsongás* = BATSÁNYI 1953, 34.

sett, de nem lelt; / Halhatatlanság ragadá-ki hírét / Férges öledből”⁷⁵), és persze Virágnál is, akinek (elvont) patrióta eszmeiséget hirdető szövegei szinte tanáros pedantériával ismétlik a megtanulandó leckét – hol a mértékül állított példa erkölcsi kisugárzásában bízva: „tudta, hogy ember Ő, / És hogy halandó, kit csak a’ nagy, / ’S a’ feles érdemek istenítnek”;⁷⁶ hol pedig az evidencia-élményt nyújtó (propozíciós) maximákat mozgósítva: „A’ halandóság fia halhatatlan / Érdemek által”.⁷⁷

Az erény tipológiája

A „halhatatlan halottak” emlékezetének áthagyományozására vállalkozó költészet nem (vagy csak nagyon részlegesen) adhat teret az individualizációnak.⁷⁸ A dicsőített erények csak fennkölt elvontságukban képesek (szakrális) közösségteremtő funkciójukat betölteni. Az ódák állandó emelkedettsége és frázisszerűsége – a műfaji tradíciókhoz való igazodáson túl – annak a retorikai stratégiának a következménye, amely a profanizálódás veszélyétől tartva elutasít minden kifejtést, pontosítást, részletezést, és a magasztalás toposzkészletének variálásával, az ornamentikus repetícióval véli teljesíthetőnek vállalt feladatát. A laudációs séma működését jól példázza Berzsenyi *Orczy’ árnyékához* című költeményének keletkezéstörténete: a szerző ugyanis számottevő módosítás nélkül tudja az eredetileg *Kazinczy Ferenchez* címzett méltatást (a mester szavaival „tömjént” és „bálványozást”) Orczyra átruházni.⁷⁹ Persze ezek az erősen formalizált és ritualizált költemények – így például a Virág-ódák – nem csupán arra „intenek”, hogy a halhatatlanság kizárólag a virtus bajnokait illeti meg. Azt a kérdést sem hagyják megválaszolatlanul, hogy voltaképpen *milyen* tettek érdemesítenek az örökkévalóságra. Ez a definitív szándék ismerhető fel például a *Nunkovits György’ emlékezete* című epicediumban, amely először implicit módon, kizárással határolja körül az erény fogalmát: „Márványra festett pompa, kevély nevek! / Fényes hiúság’ képi, nagy oszlopok! / A’ semmiség’ bús éjtszakája / Tsalfa világtokat elborította!”; majd a negatív definíciót tételes deklarációval pontosítja és nyomatékosítja: „Heába tapsolsz rettenetes Halál! / Kik érdemekkel nyertek örök nevet: / Kik nem magok’ hasznoknak éltek, / Büszke hatalmad alá nem esnek”.⁸⁰ Az érdem meghatározásának ezt a technikáját alkalmazza Vályi Nagy *Eggy sír’ kőoszlopához* (54. óda) című költeménye is: „A’ pompa, nemzettség, arany, polgári rang / Nem ad minékünk halhatatlan hírt ’s örök / Nevet, sem a kegyetlenül dühösködő / Időnek ártalmas fogát kinem veri. / [...] Be megcsalatkozik, ki azt hiszi, / Hogy felmaradhat Virtusok

⁷⁵ *Felséges II-dik Jó’sef koporsójához* (69. óda) = VÁLYI NAGY 1999, 201.

⁷⁶ *Sándor Leopold királyi Hertzeg Palatinus’ emlékezete* = VIRÁG 1799, 45.

⁷⁷ VIRÁG 1922, 259. A költemény a Toldy-féle kiadásban *Intés* címmel jelent meg (VIRÁG 1863, II/73.)

⁷⁸ Ahogy a kor hazafias ódaköltészetét áttekintő Mezei Márta fogalmaz: „A címzettek nevein kívül [...] nincs a versekben semmi jellegzetesen egyéni, személyes vonás. [...] A ’haza szerelme’ ezekben a versekben többnyire csak nagyságában magasztaltatik, általánosságban és elvontan”. MEZEI 1974, 193.

⁷⁹ Erről részletesen lásd a kritikai kiadás jegyzetanyagát: BERZSENYI 1979, 627–629.

⁸⁰ VIRÁG 1799, 29–30.

nélkül neve, / Ha metszve márványoszloponn soká ragyog – / [...] Tsuppán az Érdem, és Minerva tartja-fel / Nevünket, elromolhatatlan oszloponn.”⁸¹ Az e szövegekben felismerhető erény-definíció lényegében megegyezik a francia felvilágosodás (morál)filozófusai által oly hatékonyan propagált (és a görög-római hősi múlttal mint kanonikus példatárral támogatott) meghatározással, miszerint az erény olyan lemondásnak, illetve önkorlátozásnak tekinthető, amelyre az a belátás teszi alkalmassá az egyént, hogy saját érdekeit *kötelessége* alárendelnie a közösség érdekeinek.⁸² Az önérdék ilyen korlátozásával, sőt megszüntetésével egyfelől a *genus hominum* értelmében vett közösségnek tartozik az egyén (miként azt például a *Levelek Falconet-hez* Diderot-ja hangsúlyozza), másfelől pedig a *patriának*, hiszen – ahogy a *Politikai töredékekben A hazáról* elmélkedő Rousseau fogalmaz – „az emberszeretet nem adja meg az erényeknek azt az energiát, melyet a hazaszeretet ad”.⁸³ Ez a morálbölcseleti tanítás, amely az egyént a közösség szolgálatára rendeli, hol *szakralizáló*, hol *utilitarista* metaforika közvetítésével válik a bárdköltészeti közhelytár részévé. A vizsgált szövegek az erényes tettet vagy a haza oltárán bemutatott *áldozatként* (Virág: *M. Ország’ leírójához*; Kreskay Imre: *Ányos Pálhoz*), vagy a közösség *hasznaként*, illetve a hazának lefizetett *adóként* (Ányos: *Az „Orvosi Oktatások” szerzőjéhez*; Virág: *Nunkovits György’ emlékezete*; Csokonai: *Rhédey Lajos Úrhoz*) mutatják fel. Itt már „nem a vallásos buzgóság, hanem a haza érdekében végzett áldozatos tevékenység” teszi az egyént érdemessé, és csakis a hazafiúi áldozatok emelhetik (a költészet közvetítésével) azok közé, akiknek emlékezetét a közösség megőrzi és átörökíti. Így persze az érdem sem a túlvilágon, hanem „a nemzet keretei között” nyeri el jutalmát.⁸⁴ A patriotizmus eszmeköre tehát a religiózus szolgálat-etika átértelmezésével teremti meg az evilági (profán) halhatatlanság lehetőségét. (Erre a felismerésre épül Ugo Foscolo *Dei sepolcri* című nagyhatású műve is, melynek alap gondolata szerint „az öröklét isteni eredetű adománya csakis a società nazionalében, a nemzeti társadalomban realizálódhat”.⁸⁵)

Az egyén tehát csak a közösséget szolgálva élhet erényes életet. E szolgálat érdemként való elismerése és jutalmazása viszont a közösség (illetve a közösség nevében megszólaló költő) kötelessége. A Virág-féle (bárd)költői szereptudat jórészt éppen azon a meggyőződésen alapszik, hogy az egyén és a közösség kapcsolatát szabályozó erkölcsi normarendszer (zavartalan) működése felett a költőnek kell örködnie. Ez a szerepfelfogás nem csupán azt kívánja meg a költőtől, hogy áldozatos tettekre buzdítsa a haza (olykor elsatnyulni látszó) fiait, hanem azt is, hogy örök monumentummal tisztelje meg a felismert honfiúi erényt. A Virág-ódák kommunikációs alaphelyzete – az erénynek hódoló

⁸¹ VÁLYI NAGY 1999, 172–173.

⁸² Az erény fogalmát nem csupán *Az erkölcsi jóról és rosszról* bölcselekedő Vauvenargues és *Metafizikai értekezésében Az erényről és a bűnről* értekező Voltaire határozza meg így, hanem például a *Levél Franquiéres-hez* Rousseau-ja, valamint *A szellemről* 14. fejezetének (*Az előítéletek szerinti erényekről és az igazi erényekről*) Helvetiusa is: LUDASSY 1975, 52, 55–56, 122–123, 393–394, 415, 418.

⁸³ LUDASSY 1975, 375–376, 278. Az idézett szöveg Ludassy Mária fordítása.

⁸⁴ BÍRÓ 1998, 172.

⁸⁵ PÁL 1988, 158. Lásd még ehhez: MORTIER 1983, 166; BÍRÓ 1998, 439.

költő többnyire a haza nevében jutalmat ígér, illetve oszttal az arra érdemeseknek – pontosan jelzi az e szerepfelfogásból következő költői feladatot: „Nem lesztek jutalom nélkül, nem! kedves anyátok, / A' Haza, – nagy, szent Név! – köti már a' ritka ditsősség' / Zöld bokréjátát fejetekre” (*A' táborból megtért Hazafiakhoz*);⁸⁶ „Pusztá halmodról ne törődgy; barátod' / Lantya meg-tisztel, mivel érdemes vagy! / Illyetén márványt nem akárki nyerhet Tőle; örülhetsz” (*Büdeskuti vitéz Hazánkfiának emlékezete*).⁸⁷ Ehhez a bárdköltői szerepmódot által előírt retorikai sémához igazodnak a Vályi Nagy-ódák is: „Lantomra méltó vagy te nemes Vitéz; / Te, óh Királyság' védje, te Nemzedet' / Ótalma! Méltó hogy nevedről / A' Maradék velem énekeljen” (76. óda – *A' Vitézhez*);⁸⁸ „Így lantra méltó vagy Hazámnak / Hív fia, tégedet énekellek” (79. óda – *A' jó Hazafihoz*).⁸⁹

A bárdköltő mindenekelőtt a (gyakran életáldozattal járó) vitézi tett, a bajnoki erény, a „Magyar / Bellona' bátor Magzati!”⁹⁰ előtt tárja ki a „Dicsőség Templomának” kapuját. Az e hősi virtust dicsőítő költészet a többnyire Akhilleuszra, Perszeuszra, Aikoszra, Hé- rakkészra hivatkozó, a Nagy Sándor-tiszteletben tetőpontra jutó antik hőskultusz toposz- készletét aktualizálja, de átörökíti „a kegyességgel társított vitézség”, „a pietas szolgálata- tába állított fortitudo” eszményét is: elsősorban a késő-középkori lovagideált megteste- sítő Szent László király körül kialakult kultusz, valamint az *athleta Christi* barokk ideál- ját középpontba állító Zrínyi-kultusz elemeit.⁹¹ A hősi tematika egyik korszakreprezen- táns változata, „az insurrectio költészete”⁹² ezt a hagyományt felhasználva magasztalhatja a magyar nemesség vitézi erényeit. A „halálra szokott Lelkek, hazabéli Vitézek”⁹³ dicsőí- tésének (ódái) ceremóniáját többnyire a „Dulce et decorum est pro patria mori!”⁹⁴ formu- lája alapozza meg. A horatiusi formula már Ányos költészetében feltűnik („Hazája ki- vánnya ezt a gyermekektől, / S szép is így meghalni ellenség kezektől”⁹⁵), majd Virág – ebből a szempontból is példászerű – költeményeiben válik a dicsőítés retorikájának nél- küldözhetetlen elemévé (*A' táborból megtért Hazafiakhoz*; *A' győzedelmeskedő Magyar Sereghez Török háborúkor*; *Büdeskuti vitéz Hazánkfiának emlékezete*). A pályakezdő Batsányi is az életáldozatot követelő hősi virtus előtt tiszteleg *A' Magyaroknak vitézsége* című munkájával, hiszen – az *Elöl-járok beszéd* szerint – azoknak a „hazai vitézeknek” a tetteit örökíti meg, „kik Hazájakért és annak ditsősségéért magokat fel-áldozni nem szánták”.⁹⁶ Batsányi – a jezsuita *Bellica Hungarorum fortitudo* átdolgozásával és kiegészítésével – a vitézi erények olyan példatárát hozza létre, amely alkalmas „a nemesi-

⁸⁶ VIRÁG 1799, 127.

⁸⁷ VIRÁG 1799, 75.

⁸⁸ VÁLYI NAGY 1999, 217.

⁸⁹ VÁLYI NAGY 1999, 225.

⁹⁰ *A' győzedelmeskedő Magyar Sereghez Török háborúkor* = VIRÁG 1799, 12.

⁹¹ Az antik hőskultuszról: KLANICZAY G. 2000, 42. Ehhez lásd még: FARNELL 1921. A középkori és ba- rokk lovagkultuszról: KLANICZAY G. 2000, 153–164; KLANICZAY T. 1985, 41; BITSKEY 1999, 131–132.

⁹² SÁNDOR 1945, 97–101.

⁹³ *A' táborból megtért Hazafiakhoz* = VIRÁG 1799, 127.

⁹⁴ Horatius: *Ad Amicos* (Carm. III, 2, 13).

⁹⁵ *Generalis Gróf Vurmser vitézsége Habelschvertnél* = ÁNYOS 1984, 47.

⁹⁶ BATSÁNYI 1960, 12.

nemzeti érzésvilág történetiszemléletének” kifejezésére, az ősi dicsőséget hangsúlyozó műltszemlélet propagálására, a patrióta hőskultusz igényeinek a kielégítésére.⁹⁷

A hősi virtus dicsérete Csokonai költészetében ugyancsak vissza-visszatérő téma, ám ő – ahogy ezt Debreczeni Attila kimutatta – többnyire akkor nyilvánítja ki vonzalmát a honszerző és nemzetmegtartó bajnoki erények iránt, amikor a hazát veszélyeztetve látja.⁹⁸ *A' Nemes Magyarorságnak felülésére* című költemény úgy vonultatja fel a nemzetfél-tés vitézi eszményt mozgósító érvekészletét, hogy nem kívánja elrejtetni a vers beszélőjé-nek e „trombitás” poézissel kapcsolatos kételyeit sem. A költemény bevezető sorai ugyanis nyilvánvalóvá teszik, hogy a dalnokot a fenyegető háborús helyzet készíti arra, hogy az Ámort és a Gráciákat zengő lantot „a táborig lármaival” és „a' hadi Poézissel” cserélje fel: „Múzsám! – Emelkedj most fellyebb minden hadnál, / Zengjél Vitézeket s' légy nagyobb magadnál. / Hagyd el a' magános réti violákat, / Ahol zengedeztet Ámort 's Grátziákat, / Ahol az ártatlan multság' berkében / Játzintkoszorúkat fűztél a' Tempében” (*A' Nemes Magyarorságnak felülésére*).⁹⁹ A „borzasztó hadi trombita” fűjásába belefáradt Múza a csatatérről hamarosan visszatér a helikoni tájakra: „Nem írhatom tovább reszkető kezemmel, / Az irtózás el hal képzelődésemmel. / Te szelídebb Múza! fuss el e' sténáról, / Ne gondoly ilyen gyász materiáról. / Vannak Helikonnak tsende-sebb Rózsái, / Hol zúgnak az édes örömmek forrási” (*A' Had* [II.]).¹⁰⁰

A (véres) bajnoki tettek megéneklésétől való elfordulásnak ez a horatiusi gesztusa¹⁰¹ azért is feltűnő, mert még a természetjogi érvekre és morálteológiai megfontolásokra hivatkozó, a felvilágosodás eszméit vulgarizáló, korabeli közfelfogás sem utasítja el a hadviselés minden formáját: a szabadság kivívására és megvédésére irányuló küzdelmeknek erkölcsi igazolást ad.¹⁰² A haza – „igaz virtusként” dicsérhető – védelmezésének, illetve az erőszakos hódításnak és az öncélú öldöklésnek a határozott szétválasztása a moralizáló irodalom közhelyei közé tartozik. Erre az elkülönítésre épül például Batsányi *Az európai hadakozásokra* című költeménye, amely tételszerű pontossággal fejti ki, hogy „vitézsként” legfeljebb „a haza serény védelme” ismerhető el.¹⁰³ A hatásosan formulázható közbölcsekségek iránt oly fogékony Vályi Nagy ódái több példát is kínálnak a hősi erény fogalmának ilyen szűkítő értelmezésére: „Bár a' kegyetlen Had' komor Istene / Előtt, Ki a' vért issza mohonn, soha / Nem zenghet-is lantom; de rólad / Ritka Vitéz, fogok énekelni. // [...] // Te a' Királyság' jussaiért veszed / Kezedbe kardod'; vagy mikor a vakúltt / Erőszak ön Hazádra készül, / Hogy Seregét megitassa vérrel” (76. óda – *A' Vitézhez*).¹⁰⁴ „Azt, Ki Vitéz tudom én tisztelni, ha vérivel őrzi / Szabad Hazáját a' dühös /

⁹⁷ Erről lásd: BATSÁNYI 1960, 420–426.

⁹⁸ DEBRECZENI 1998, 92–93, 113–116.

⁹⁹ CSOKONAI 1994, 12. Lásd még *A' vitézkedő Magyarokhoz* című költeményt.

¹⁰⁰ CSOKONAI 1992, 208.

¹⁰¹ *Ad Maecenatem* (*Carm.* II, 12).

¹⁰² Ezt hangsúlyozza például a pacifista Diderot *Apostrophe aux insurgents d'Amérique* című munkája és Rousseau korzikai és lengyel alkotmánytervezetei kapcsán Ludassy Mária is: LUDASSY 1987, 216. Lásd még: CSETRI 1986, 56.

¹⁰³ BATSÁNYI 1953, 49.

¹⁰⁴ VÁLYI NAGY 1999, 217.

Nemzet' erőszak'ítól" (80. óda – *A' J. Czézár' képihez*).¹⁰⁵ *A' Had* [I.] című Csokonai-költemény viszont arra enged következtetni, hogy – a teoretikus alapozottságú békekul-tusz tanainak megfelelően¹⁰⁶ – az erőszaknak semmiféle változata nem igazolható. Érde-kes, hogy a szöveg retorikai csúcspontját *A' Dugonits' Oszlopában* és *A' méla Tempe-főiben* éppen a költői önaffirmációt szolgáló Agamemnón (illetve Akhilleusz)-toposz kifordítása képezi: „Meg ne ítéllyetek emberek, ha kérdem, / Ez e' a' valódi virtus és az érdem? / Mellyért nagy híre lett sok gyilkos Hóhérnak, / Pennáján az ötet ditsérő Homér-nak. / Hát már a gyilkosság, Szent Egek!! Isteni / Ditső virtus?”¹⁰⁷

Azt az olvasói tapasztalatot, miszerint Csokonai költészetét e két – Debreczeni által „hazafiasnak”, illetve „érzékenynek” nevezett¹⁰⁸ – költői program feszültségteremtő szembenállása alakítja, *A Haza' Templomának örömnappja* temető-topográfiaja is meg-erősíti. A „Szörnyű Környéknek” látott haditemető rekvizitumai („elhányt sisak”, „vérrel tajtékzó patak' folyamatja”, „gazban fejlő tetemmaradványok”) a *locus amoenus* topo-szára¹⁰⁹ rájátszó civil sírkert elíziumi topográfiájával szembesítődnek: „A' fojtó lélekzet kezd már tágítani. / Ligetes berekké válik a' reneteg, / Vér helyett folydogál kristálysín tsergeteg. / [...] Melly kellemes vidék mosolyog előttem / Miolta a' hadi erdőből kijöt-tem. / Már itt nyájasaban lengedez a' szellő, / Itt a' sír is vidám, a' halál is kellő.”¹¹⁰ Mindez arra is utalhat, hogy Csokonai alkalmatlan a „bárdus” szerepének betöltésére, hiszen „képtelen magát beleélni a hazáért halt hősökkel kommunikáló, nálunk Ányos által kezdeményezett s az ifjú Batsányi János által oly hön óhajtott költői szerepbe”.¹¹¹ Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bárdköltő feladatköre nem korlátozó-dik a vitézi erények jegyében elgondolt közösségi múlt megéneklésére. A múlt és a jelen közötti közvetítés (az identitásképző költői retrospekció) mellett a bárdköltőnek a jelen és a nemzeti öröklét közötti kapcsolatot is fenn kell tartania, tehát az arra érdemes kortár-sakat be kell emelnie a közösségi emlékezetet reprezentáló „Dicsőség Templomába”. E két feladat teljesítése azonban lényegesen eltérő normakészletet igényel. Innen nézve a „szent borzadás”,¹¹² a „Dulce et decorum est pro patria mori!” eszményével való szembe-fordulás, a hősi virtus dicséretét szabályozó hagyományrend felbontása, sőt olykor a hadi érdem ünneplésének elutasítása nem feltétlenül a bárdköltői szerepről való lemondásként, hanem inkább e szerep radikális átalakításaként, korszerűsítéseként értelmezhető. Az a meggyőződés ugyanis, amelyet Kazinczy – nyilvánvalóan a horatiusi locusra való ráját-szásként – így formuláz: „De a hazáért nem csak veszni szép: / Szép élni is őértte”,¹¹³ szükségszerűen vezet a civil értékrend megerősödéséhez. Míg tehát Virág a legteljesebb összhangban képes ellátni a hősi virtus magasztalásával, illetve az új érdemek elismeré-

¹⁰⁵ VÁLYI NAGY 1999, 225.

¹⁰⁶ Ehhez lásd: SÁNDOR 1945, 108–110.

¹⁰⁷ CSOKONAI 1992, 46.

¹⁰⁸ DEBRECZENI 1998, 151.

¹⁰⁹ Lásd: BARTHES 1997, 138.

¹¹⁰ CSOKONAI 1994, 76.

¹¹¹ BÍRÓ 1998, 397–398.

¹¹² *Gróf Károly Jó'sef Úrnak* = CSOKONAI 1992, 35.

¹¹³ *Báró Wesselényi Miklós Úrhoz* = KAZINCZY 1998, 14. Lásd még: *KazLev*, X, 482.

sével kapcsolatos költői feladatokat (talán tekintélye és irodalmi státusa is erre a kiegyenlítő szemléletmódra vezethető vissza), addig Csokonai számára ezek a feladatok nem (vagy csak időlegesen) rendezhetők egységbe. Ilyen kísérletének tekinthető a *Mélt. Gróf Festetics György Ő Nagyságára. A' Hadi Oskoláról* című költemény, amelyet a Csokonai-szakirodalom a hősi és a civil értékrend „kompromisszumának” példájaként tart számon.¹¹⁴

Csokonai alkalmi költeményei olykor a genealogikus elvű dicsőítésnek azzal a hagyományával is szembe fordulnak, amelyre máskor (*A' Haza Templomának örömnappja; Gróf Károly Jó'sef Úrnak*) oly szívesen bízzák a laudáció megalapozását. *A' Nemes Magyarorságnak felülésére* például tételszerűen mondja ki: „Mert nagy Őseihez nem lehet érdemes, / A' ki tsak azoknak virtusáról nemes.”¹¹⁵ A formula Vályi Nagy-féle variánsa: „Néked, nem annak lantolok én, ki tsak / Vitéz Ősének nézi, arannyal írtt / Tzímjét, heverve” (79. óda – *A' jó hazafihoz*).¹¹⁶ Ugyanakkor a (le)származásra hivatkozó, elavultnak látszó laudációs eljárás meglepő virulenciáját jelzi, hogy nem csupán Ányos ruhazza át a jeles ősök erényeit az ünnepeltre (*Gróf Eszterházi Pálnak pécsi püspökségére lett felemeltetését inneplő versek*), de még Berzsenyi is célszerűnek tartja e konvenció követését (*Herczeg Eszterházy Miklóshoz, midőn a' Szombathelyi táborban commandérozá a' Nemességét*). Ez persze nem azt jelenti, hogy a költői feladatvállalást a virtusban megalapozó, magát a *Musarum sacerdos* utódának tekintő¹¹⁷ Berzsenyi „nagyember-ódáival kapcsolatban”¹¹⁸ ne lehetne a vitézi éthosz civilizálásáról beszélni. A *Herczeg Eszterházy Miklóshoz* és *G. Festetics Györgyhez* címzett alkaikumok ugyanis a bajnoki erények és a „Magyar Ősi Erkölts” dicsérete mellett „leg szentebb hazafi kötelelességükre”, a nyelv és a tudományok támogatására figyelmeztetik a haza nagyjait. Teszik ezt úgy, hogy az „üres hízelkedést” – az Eszterházy-óda szerzői önkomentárja szerint – éppen ezzel az „alattomos szemrehányással” fordítják át „hazafiúi áldozattá”.¹¹⁹ Berzsenyi – ahogy ezt Csetri Lajos a *Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás* című költemény vizsgálata során kimutatta – „két nagy királyunkban” sem a „Bajnok s' rettenetes Királyt”, hanem „a' szelid Músák barátját”, „Apollo tisztelőjét”, a kultúrateremtő uralkodót becsüli. A vitézi ideál civilizálásának szándékára utal az is, hogy a költeményben a nemzetfenntartó hősi erkölcsre utaló Spárta-toposz helyett a plutarkhoszi görögségeszmény „neohumanista” oldalát hangsúlyozó Athén-toposz jelenik meg.¹²⁰ A virtus fogalmának ilyen (át)értelmezését persze a humanista tradíció alapozza meg. A neves férfiak (*viri illustres*) humanista galériájában ugyanis „a katonai és a politikai téren nyújtott kiváló teljesítmény csak a műveltség erényével kiegészülve tarthat számot a valódi dicsőségre”.¹²¹ Ezt a kettősséget hang-

¹¹⁴ DEBRECZENI 1998, 141.

¹¹⁵ CSOKONAI 1994, 15.

¹¹⁶ VÁLYI NAGY 1999, 223.

¹¹⁷ BÉCSY 2001, 50; CSETRI 1986, 96.

¹¹⁸ BARTA 1935, 118.

¹¹⁹ Az Eszterházy-óda értelmezésével kapcsolatban lásd Kazinczy és Berzsenyi levélváltását: *KazLev*, VIII, 328–329, 361. Csetri Lajos szerint Berzsenyi egyenesen „a tudományhoz ír himnuszot”. CSETRI 1986, 121.

¹²⁰ CSETRI 1986, 88–89.

¹²¹ BENE 1999, 52.

súlyozza az „Érdem” ikonográfiája is. Cesare Ripa leírása szerint a *Merito* „páncélt viselő jobb karja s könyvet tartó bal keze a művelt erények két fajtáját mutatják: az egyik a hadviselés, a másik pedig a tanulás és a tudományok gyakorlása”.¹²²

A bárdköltő tehát a nemzetszerző és -fenntartó hősi virtus mellett a nemzet „csinosodását”, „pallérozódását” előmozdító tudományok szolgálatát is olyan hazafias tettként ismeri el, amely méltó a dicséretre és a megörökítésre. A *Lantomhoz* című Virág-óda zárata szerint a „Virtus Templomába” nem csupán „a’ jelesebb Vitézek”, de „a’ szelíd Pallás követőji” is bebocsáttatást nyerhetnek.¹²³ A halhatatlansággal jutalmazott erény fogalmának ez a kitágítása határozza meg *A hazai nyelv és tudományosság* című Batsányi-költemény koncepcióját is: „De lehet máskép is tetszenünk az égnek; / S ha pályája szép hírt hoz a vitézségnek, / Van még több útja is az emberiségnek, / Melyen templomához jut a dicsőségnek.”¹²⁴ A normaként rögzülő elvárások jelentős módosulást jelzi, hogy a Mars hagyományos kultuszát Minerva magasztalásával kiegészítő és ellenpontoszó bárdköltészeti közhelyszimbolika még a *Magyaroknak vitézsége Elöl-járok beszédében* is helyet kap („Vagynak nekünk Magyaroknak tzipmeres példáink, mind azoknak, kik közzülünk a’ Mársnak mezéjén, mind azoknak, kik a’ Minervának piattzán magasbra alig vihető nagy tselekedetekkel hiresek, jeles erköltseiket követnünk”¹²⁵), pedig ez a gyűjtemény még Batsányi-féle átdolgozásában sem a korszerű patriotizmus propagálását, hanem a hősi erkölcsnek és a példaszerű bajnoki tetteknek a felmutatását és áthagyományozását tekinti elsődleges feladatának. Minerva szolgálata egyaránt jelentheti a tudományok nagylelkű támogatását és a tudományok áldozatos művelését. „Az ódák arisztokráciája”¹²⁶ már nem (vagy nem elsősorban) az ősök vitézi erényeinek továbbörökítőjeként, hanem „Minerva’ példás gyamolaként”¹²⁷ kaphat helyet a nemzeti panteonban (Virág: *Gróf Festetics György Ő Nagyságának*; Csokonai: *Gr. Széchény Excához midőn a’ Nemzeti Könyvházzal megtisztelni méltóztatott*), és a beiktatási szertartást irányító költő a „Minervánk’ tiszteletes fijaiként” magasztalt tudós hazafiak számára is felkínálhatja az (evilági) halhatatlanság lehetőségét: „Emeld, emeld fel lelkedet, oh nemes / Szívű! ’s kitörvén a’ sokaság közül, / Az érdemeknek templomába / Mennyei szárnyaidon repülly bé” (*Sándor Istvánnak*).¹²⁸

¹²² RIPA 1997, 380.

¹²³ VIRÁG 1799, 90.

¹²⁴ BATSÁNYI 1953, 94.

¹²⁵ BATSÁNYI 1960, 11.

¹²⁶ SÁNDOR 1945, 139.

¹²⁷ VIRÁG 1799, 9.

¹²⁸ VIRÁG 1801, 114. Lásd még *Az „Orvosi Oktatások” szerzőjéhez* című Ányos-költeményt, Virág Vályi András „lexikonát” magasztaló ódáját (*M. Ország’ leirójához*) és Csokonai számos költeményét (*Nagy Sámuel Sanderjére; Broughton Religiói Lexiconára; Rátz Sámuelhez; Örömversek Professor Budai É’saiás Úrhoz; T. Budai Ferentz Úr’ Sirhalmánál; Görög Úrhoz*).

A szertartásmesteri tisztet betöltő, a virtus és a glória közötti közvetítést kisajátító poéta¹²⁹ – ahogy azt a *Serkentő válasz Virág Benedekhez* című Batsányi-episztola kilátásba helyezi – persze maga is bejuthat az „Érdem Templomába”: „Lesznek majd olyanok a magyar hazában, / Kik reánk ismérnek érdem templomában, / S ha már enyészünk is ciprus árnyékában, / Jó hazafiaknak neveznek számában!”¹³⁰ A *Serkentése a' Múzsának* című Csokonai-költemény is azt a propozíciós „zsengékben” (*Musa vetat mori; Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert kivált a' Poësis*) megverselt szentenciát emeli költői programmá, amely a Múzsák szolgálatával elnyerhető halhatatlanságot hirdeti: „Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat, / Hogy ama' bértzes kőszalakat / Meg tetézhessük azokkal; / Láthassuk várát a' Hónornak, / Hol a' Múzsák egy nagy tábornak / Fejét fűzik laurusokkal. // A' halhatatlanság felette / Örök templomát építette, / A' mellybe meg holt a' halál. / Itt, ki szerette a' múzsákat, / Nevével kérkedő táblákat / Merő gyémántokból talál.”¹³¹ A Múzsák szolgálata ugyanis – „A' buzgó Hazafit zengeni szent irány”-tézis¹³² jegyében – éppoly hazafias tettnek minősül, mint a megénekelt virtus. Azaz e Csokonai által oly szépen formulázott bárdköltészeti regula nem csupán a dicsőített „hazafi”, hanem a költő számára is megnyitja az (evilági) öröklét dimenzióját. A költői tett „szent irányként” való elismerése teszi érthetővé, hogy Kultsár István miért ígér Csokonainak azonnal halhatatlanságot az *Árpádiász* megírásának szándékáról értesülve;¹³³ hogy a bárdköltészeti szerepfelfogással összefüggésbe hozható Csokonai-költemények miért hirdetik oly harsány bizonyossággal a költői halhatatlanság eszméjét. E szövegek beszélőjének szereptudatát az a felismerés alakítja, amely szerint a költő azáltal, hogy a virtusnak örök monumentumot állít, saját nevét is kiemeli a feledékenység homályából. A költői önreprezentációnak ezt a gyakran hangoztatott tételét variálják például a *Horváth Ádámhoz* és *A' Nemes Magyarságnak felülésére* című költemények

¹²⁹ A szertartásmesteri-közvetítő szerepnek ez a kisajátítása persze egyáltalán nem új fejlemény. Már meghatározó eleme a – Bene Sándor által leírt – humanista nyilvánosságmodellnek is: „A Hírnév Temploma [...] szakrális tér, profánok nem közelíthetik meg; a kultusz őrei pedig az értelmiségiek, maguk a humanisták [...], az örökkévalóság előretolt élcsapata, testületileg veszik át a dicsőség igazolóinak, a cicerói 'bene iudicantes'-nek, a gloria referenciacsoportjának a feladatkörét.” BENE 1999, 56.

¹³⁰ BATSÁNYI 1960, 24.

¹³¹ CSOKONAI 1992, 173.

¹³² *Görög Úrhoz* = CSOKONAI 2002, 60.

¹³³ „Egyszersmind *Árpád* vagy a Magyarok meglepedése is figyelmessé tett. Ha heroicumi versekbe méltóztatik foglalni, már előre is halhatatlanságot érdemlett szándéka: végbevitelle pedig bizonyosan megnyeri.” Kultsár István – Csokonainak (Pest, 1802. február 20.) = CSOKONAI 1999, 173–174. Lásd még Kultsár 1802. december 8-án kelt levelét: CSOKONAI 1999, 217. Petőfi pedig – remek érzékkel – éppen a hősköltemény jutalmazó poétai halhatatlanság tételének paródiájával zárja *A helység kalapácsa* című vígeposztát: „Te pedig, lantomnak húrja, pihenj! / Nagy volt a munka, s bevégzéd / Emberül e munkát. // Én is pihenek / Babérimon, / Miket a hírnék mezején / Borzas fömre kaszáltam. // Mostan akár ma megássá / Gödrömet a sírásó, / Bánom is én! / Azért én élni fogok, / Míg a világnak / Szappanbuboréka / Szét nem pattan. / Pislogni fog a hír mécsé siromnak / Koszorús halmán, / Mint éjjel a macska szeme. // [...] S ha sötét zsákjába dugand / A feledés: / Fölhasogatja sötét zsákját / A halhatatlanságnak fényes borotvája.” PETŐFI 1983, 101.

(„Ő a feledékenységnek gyászból kötött fedele / Alól a Honor várába két nagy nevet emele / Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve / Magának is el nem kopó örök oszlopot teve”;¹³⁴ „Legalább Muzsámát tinéktek szentelem, / 'S vitéz tetteket az égig emelem. / [...] Élni fog nevetek a' halál völgyén is, / 'S halhatatlan leszek általatok én is”¹³⁵); és ez a bizonyosság alapozza meg A' *Dugonits oszlopa* nagyhatású koncepcióját is, mely szerint a költő örök dicsőségét hirdető emlékoszlopot éppen azokból a kövekből építi fel „a' háládatosság 's Hazai szeretet”, amelyeket egykor Dugonics mentett ki „a' feledékenység setét barlangjából”, és amelyeken (többek között) Etele, Eteleka, Kún László, Toldi, illetve „Árpád, Taksony, Zoltán / Triumfált az idő' elmulandó voltán”.¹³⁶

Csokonai a bárdköltői szerepfelfogásból levezethető költői *aeternitas* gondolatának didaktikus kifejtésére is vállalkozik A' *méla Tempefőinek* abban a kulcsfontosságú jelenetében, amelyben – a disputa-szituáció sajátosságainak megfelelően – Tempefői és Iroványi gróf Fegyvernekit próbálják rávenni arra, hogy támogassa a sanyarú sorsú poéta „tsekély munkáját”.¹³⁷ Tempefői először – a költői szónak monumentalizáló erőt tulajdonító költészetfelfogásnak megfelelően – azt bizonygatja, hogy műve *képes* a gróf egyik ősenek vitézi tetteit megörökíteni, emlékezetét fenntartani: „Imhol vagyon, Nagyságos Uram egy tsekély munka, a' melly egy Hazáját 's a' Hazának jól érdemlett Naggyait érzékeny szeretettel tisztelő hazafinak tollából folyt ki. A' Virtusnak emlékeztető oszlopa ez. [...] Nagyságos Uram! ez a' munka n[em] fogja meg engedni, hogy az ő példás virtusait a' késő idők homályában fenyegető Feledékenység el törülhesse.” Gróf Fegyverneki viszont nem a költészet megörökítő és áthagyományozó képességét, hanem a monumentum-funkció *szükségességét* vitatja: „Jaj édes Tempefői Uram, a' Vitézség kívül jár azon: fenn marad ennek emlékezete az utolsó Unokáig.” Iroványi azzal teszi meggyőzőbbé Tempefői érvelését, hogy egy újabb – a bárdköltészet közhelytárába tartozó – argumentumot vet be. Ő már nem csupán azt állítja, hogy a költészet képes a nagy tettek áthagyományozására, hanem azt, hogy *csakis* a költészet képes erre: „A' leg ditsőségesebb virtusnak emlékezete is a' Századok le futása közben elkopik, 's többnyire a' Maradék alig esméri nevekről is azokat, a' kiknek köszönheti mai ditsőségét. Ha tsak a' tudós penna nem védelmezi.” A gróf „a' Márvány oszlopok” tanúságtételére hivatkozva utasítja el Iroványi álláspontját, Tempefői pedig – feltehetően az *Ad Melpomenen* és az *Ad Censorinum* argumentációját követve¹³⁸ – példák sorával támasztja alá a monumentum-funkciót kizárólag a költészetnek fenntartó tételt: „Nagyságos Uram! A' leg pompásabb alkotványok is tsak heteket ígérhetnek az ő általok meg tisztelt virtusnak. A' fényes Mausoleumok a' tsuda Pyramisok, a' Rostraták, az Időnek markában vagynak, a' körülte repdeső veszedelmek rettentik őket a' veszendőség birtokában. Le omlanak a' kevély Monumentumok, 's magokkal le rohantatván, szomorú düledékjeik közzé temetik a' beléjük kapaszkodott Ditsőséget. De a tanultt ész tropaeumi nevetik az Idő viszontagsá-

¹³⁴ CSOKONAI 1988, 29.

¹³⁵ CSOKONAI 1994, 20.

¹³⁶ CSOKONAI 1992, 142.

¹³⁷ Második felvonás, VII. jelenés. CSOKONAI 1978, 41–43.

¹³⁸ Horatius, *Carm.* III, 30; IV, 8.

gait.” Az érvelés nyomatékösítő lezárásaként Tempefői az *Ad Lollium* ismert helyét (*Carm.* IV, 9, 25–28) idézi + jelöletlenül. Gróf Fegyverneki itt stratégiát vált, azaz az érvek súlya alatt immár elfogadni látszik a poézis kitüntetett szerepét, s éppen e tétel következetes végiggondolásával igyekszik érvet találni a kérés elutasításához: „Ha a’ Poéták ’s más Irók halhatatlanná teszik az ő munkáikban a’ Nagy embereket: az ő munkájuknak is halhatatlanok[na]k kell lenni, és annál fogva saját neveknék is örök emlékezetet szereznek.” És miután Tempefői büszkén megerősíti a hibátlan levezetést, a gróf eljut ahhoz a végkövetkeztetéshez, amely felmenti őt a támogatás (morális) kötelezettsége alól: „Kegyelmed tehát maga kezére dolgozott és saját dicsőségét tárgyazta”.¹³⁹

A literátori szereptudatnak tehát meghatározó eleme az a meggyőződés, hogy a „szent fáradozás” a „Dicsőség Templomába” való bebocsáttatás által nyerheti el megérdemelt jutalmát. A *Fejér Györgynek* című Virág-óda ki is mondja az írói önreprezentáció jól ismert tételét: „Nem hoz ugyan sok ezüstöt, aranyt a’ Múza; de hoz majd / Porunknak is hírt, élelet”.¹⁴⁰ Vitkovics *Biztatáska Horvát István barátomhoz* és Berzsenyi *Kishez* című költeményei ugyancsak ezt a tételt ismétlik meg: „Így nem nyersz sok aranyt s rangot; de nevednek örökre / Hírt szeresz, s jobb szív áldani fogja porod”; „Nagy érdem: de bérét e’ föld meg nem adja. / Csillagkoronáját csak ott fent várhatja / Mnemosyne’ keblében.”¹⁴¹ A nemzetszolgálat eszméjének alárendelt, áldozatos poétai munkálkodás szentségével egyébként sem férhet össze a megbecsülésnek semmilyen profán, anyagi formája. Ahogy Thaisz András fejtegeti a Tudományos Gyűjteményben: „Nemzeti Literaturánknak szerentséje még most olly lábön áll, hogy magának is gyámolóra szüksége vagyön ’s így az Író munkájának érdemes béréről nem is álmodhatik; tsupán tsak önnön érzésében, hogy Hazájának boldogságát kötelessége ’s tehetsége szerint előmozdította ’s a’ Tudósabbaknak helybenhagyásaikban találhatja fel jutalmát. De ki is dolgozna érdemlett bérért midön a’ Haza boldogságáról szó vagyön? Ki fizettetné meg magának emberiségének legbetsesebb részét, mellynek kifizetésére a’ Világ minden kintsei elégtelenek, – Hazája’ szeretetét, szívének nemességét? A’ mi megfizethető, – eladó; a’ mi megjutalmazható, annak betse vagyön, de érdeme nintsen: vagy érdem, jutalom nélkül; vagy jutalom, érdem nélkül!”¹⁴² Thaisz cikkének idézett részlete úgy illeszti az argumentáció rendjébe a költői *honorral* kapcsolatos közhelyeket, hogy egy szentenciaként megszilárduló retorikai alternatívára legyenek kifuttatva. Ez a szentencia az erénynek azon a hagyományos felfogásán alapszik, amely szerint „a következményekre való tekintet nélkül kell gyakorolni ahhoz, hogy hatékony lehessen az erény jutalmainak, a belső jóknak a létrehozásában”.¹⁴³ Az „érdemes bérnek” és az író „önnön érzésében” feltalált jutalomnak a szembeállítás példaként Batsányi *Poétai elmélkedéseiben*, Berzsenyi *Orczy’ árnyékához* és *Kishez* című költeményeiben is megjelenik: „Bár minden jó tettét itt bér nem

¹³⁹ Tempefői „*mint poéta*” nem kaphat segítséget, „*mint nyomorúlt*” azonban számíthat a gróftól „egypár aranyra”.

¹⁴⁰ VIRÁG 1799, 59.

¹⁴¹ VITKOVICS 1980, 90; BERZSENYI 1979, 48.

¹⁴² TudGyűjt, 1820/1, 104. Idézi: RÁKAI 2000, 78.

¹⁴³ MACINTYRE 1999, 266.

követi, / (Mert legszebb jutalmát magában lelheti!)”; „Néked vallyon ezért léssen e pályabér? / [...] Haggyán! a’ ki úgy élt, mint te ’s úgy énekelt, / Nem kér lelke hiú gyermeki bábokat. / Önérzése dicső Pantheon annak, és / A’ jók szíve alatt fenmaradand neve”, „Nézd: az igaz virtus feláldozza magát, / ’S nem kéri senkitől érdeme jutalmát, / Mert azt magában érzi.”¹⁴⁴ És persze a Virág-ódákból sem hiányzik az önmagát jutalmazó „Virtus” magasztos képzete: „maga Ő magának / Bére, jutalma” (*Lantomhoz*).¹⁴⁵ A litterátus közvélemény a honoráriumért, az anyagi juttatásért, a pénzbeli jutalomért végzett írói tevékenységet a Múzsákhoz méltatlan bérmunkának tekinti. A díjazott – ahogy ezt a Marczibányi-intézet ünnepségeit vizsgáló Rákai Orsolya megállapítja – rendszerint nemes célokra ajánlja fel jutalmának összegét, „de ha mégis megtartja, akkor is csak a fényes megtiszteltetést, a kiválasztottságot, a díjátadás méltóságteljes körülményeit, szimbolikus ajándék-voltát hangsúlyozza”.¹⁴⁶ Rákai Bourdieu „archaikus gazdaság”-teóriájának segítségével vizsgálja az intézményesülő „irodalmi élet” kulturális rendszerének ideológiáját, és arra a következtetésre jut, hogy „az áldozattétel, a haza érdekében való kötelességszerű, önzetlen cselekvés hangsúlyozása a tudósokat, írókat mint tisztán kulturális vagy esztétikai érdekből tevékenykedő lényeket állítja elénk”. Az írói hivatás ilyen ideologikus megjelenítésének hatására pedig – Bourdieu szavaival – „a szimbolikus érdekek szembefordulnak az anyagi érdekekkel, függetlenednek azoktól, vagyis mintegy szimbolikus megszüntetik érdek mivoltukat”.¹⁴⁷ Az *érdekmentesség* kinyilvánítása, a (honpolgári) erény áldozat-jellegének hangsúlyozása persze a felvilágosodás francia moralistái számára sem bizonyul problémátlannak. Vauvenargues nyomán kísérlet is tesznek az erény és a boldogság fogalmainak összekapcsolására, az önfeláldozásként, illetve önmegtagadásként értett erény önmegvalósító-önkitaljesítő életprogrammá való átférfálására, azaz *érdekként* való leírására.¹⁴⁸ Az érdekmentesség diszpozícióit azonban nem csupán annak (esetleges) belátása képes kérdéssé tenni, hogy az ember csakis az erény révén válhat boldoggá, hanem az a homályban hagyott, sőt körültekintően leplezett tapasztalat is, hogy a – Bourdieu kifejezésével – tudományos és művészeti „mezőben” az áldozatkészség, az önzetlenség (mondjuk a gazdasági érdek elfojtása) jobban megtérül, hasznosabbnak bizonyul, mint az önzésnek tekintett érdekvezéreltség. Nem meglepő, hogy az áldozatos literátori munkálkodás hátterében is kimutatható a hírnév szimbolikus hasznának keresése, vagyis „a felismerésen és elismerésen nyugvó” (kognitív) tőke felhalmozása.¹⁴⁹

A literátori pálya tehát a fennkölt küldetés, a szolgálat-etika és a szent aszkézis jegyében formálódik meg. Ez a szerepfelfogás teszi érthetővé, hogy például a Batsányi-szövegek miért fordulnak olyan gyakran az írói tevékenység áldozat-jellegét hangsúlyozó

¹⁴⁴ BATSÁNYI 1953, 135; BERZSENYI 1979, 96 és 48.

¹⁴⁵ VIRÁG 1799, 88. Lásd még például Kölcsey Ferenc levelét Döbrentei Gáborhoz (Álmosd, 1814. január 21.) = KÖLCSEY 1960, III/121.

¹⁴⁶ RÁKAI 2000, 79–80.

¹⁴⁷ RÁKAI 2000, 79. A Bourdieu-idézet lefőhelye: BOURDIEU 1978, 386.

¹⁴⁸ Erről lásd: LUDASSY 1987, 15.

¹⁴⁹ BOURDIEU 2002, 138–143.

toposzkészlethez: a *Magyar író* című költemény az embléma-hagyományt átörökítő „égő fáklya”-toposszal („Mint égő fáklya, mely setétben lánkol, / S magát megemészttve másoknak világol”¹⁵⁰), a *Poétai elmélkedések* a szakrális kezdetet kiemelő *magvető*-toposszal („Vesd el a jó magot annak idejében, / Ültess, munkálkodjál Hunnia kertében, / [...] Egykor, egy tavasszal kikél veteményed / S szép gyümölcsöt hozand virágzó reményed”¹⁵¹) kívánja felmutatni az eszményített és normává emelt sorsképletet. A *Poétai munkáit* 1799-ben közreadó *Virág* azért részesülhet csaknem osztatlan elismerésben, mert költészetfelfogása, életszemlélete a legközelebb áll (vagy talán a legkönnyebben igazítható hozzá) az ideáltipikusnak vélt modellhez. *Virág*ot nem csupán költészetének moralizáló tendenciája, nemes tradicionalizmusa, a virtust dicsőítő (egyébként meglehetősen szűk) tematikája és képviseleti beszédmódja¹⁵² teszi alkalmassá a nemzet poétájának szerepére. Szükséges ehhez a puritán, áldozatos élet víziója is. Az íróársak tanúságtételére alapozva meg is képződik a szent hivatásnak áldozott, szerzetesi szegénységben eltöltött élet nagyhatású narratívája. Ennek a biografikus legitimációt szolgáló narratívának az alapelemei ismerhetőek fel Vörösmarty 1830. február 1-jén kelt levelében. A Horvát Istvánnak címzett levél „a literatura kopár mezeje” és a boldog „élet” közötti választás kényszerében látja az elhunyt *Virág* életpályájának szomorú, ám egyben fel-emelő tanulságát: „Szegény *Virág*ot eltemettük. Halála mint többnyire minden literatőrre, rettentő például szolgálhat mindennek, ki az ügyefogyott magyar literatura kopár mezejére az élet utjáról eltévedni elég boldogtalan; ha az ilyet valami rettenthetné. Szegényül s elhagyottan halt meg [...]. A gyermeklelkű öreg mindenét elajándékozta, vagy meglopott; mert gondviselő nélkül élt gyámtalan öregségében, s szükségét csak azért nem szenvedett, mert egyszerű bölcs élete kevéssel elégedő volt.”¹⁵³ A nemes aszkézis narratíváját aztán Toldy visszaemlékezései növelik olyan legendává, amely máig meghatározza „az eszméletes hazafiság fenkölt éneklőjéről” kialakított képet: „S nem mondtam el, a nyájas, aggkorában is nemzetiség és irodalomért ifjú tűzzel lánkoló férfiú mily gyermekded, jóakaró, egy valódi bölcshez és szenthez illő életű volt; mint gerjesztette s bátorította mindazokat, kik a budai szegény lakába búcsút jártak, s mint taníttatta és segítette őket – de el kell mondanom, hogy e nemes élet, mely félszázadon által csak a hazának világított, mennyi nélkülözések, mennyi szenvedések közt tengette napjait. [...] Szolgát soha nem tartott; télen kályhája sokszor hetekig nem fűlén, 'párducába' burkolva, meredt kézzel irogatta halhatatlan műveit. [...] Szobája bútorzatát [...] fenyűfa nyoszolya, ily láda, ily könyvpolc, és ily fiókos asztalkája körül három szalmaszék tette [...] És e szegény lakban mily nagy voltál te nekünk és dicső, szent öreg! és maradsz mind végig.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ BATSÁNYI 1953, 98. Az embléma-hagyomány az égő gyertya képéhez az „Inserviendo consumidor” („Szolgálva emészttetem el”) szöveget rendeli. Erről lásd: BÁN I. 1971, 75.

¹⁵¹ BATSÁNYI 1953, 137.

¹⁵² A képviseleti beszédmódhoz lásd: DÁVIDHÁZI 2001.

¹⁵³ VÖRÖSMARTY 1965, 259.

¹⁵⁴ TOLDY 1862, 4 és 9–10. Lásd még például: KISBÁN 1937, 21. Kosztolányi *Virág Benedek* című cikke (Új Idők, 1930. január 19.) ugyancsak példája a legenda áthagyományozódásának: KOSZTOLÁNYI 1976, 91–92.

Azt a megállapítást, miszerint Virág különös tekintélye elsősorban a századforduló irodalmában betöltött szertartásmesteri tisztséggel hozható összefüggésbe,¹⁵⁵ a recepció-történeti fejlemények is alátámasztják. Népszerűsége számottevően csökken életének abban az (utolsó) időszakában, amikor irodalmi tevékenységét lényegében a *Magyar századok* terjedelmes köteteinek összeállítására korlátozza. Temetése ugyan nemzeti szertartássá válik, de a *Budai temető* című Vörösmarty-epigramma már arról panaszkodik, hogy „Sírja fölött régen kis fa kereszte bedőlt”.¹⁵⁶ Az ő – Ferenczy István által készített – reliefje az első szobormű, amelyet magyar költő tiszteletére nyilvános ünnepségen (Nemzeti Múzeum, 1835) lepleznek le,¹⁵⁷ ám az 1860-as évek elején Toldynak már egy apologetikus bevezetővel kell választ adnia arra a kérdésre, hogy miért a „Magyar Nemzet Classicus Írói”-sorozat keretében jelenteti meg *Virág Benedek Poétai Munkáinak* „harmadik, teljeseb” kiadását. Az *Előszó* – a laudációs érvrendszer szokványos kellékei mellett – egyfelől a jeles kortársak (így Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty) verses tanúságtételeit sorolja elő, másfelől Virág munkáinak „historiai becsét”, azaz fejlődéstörténeti jelentőségét hangsúlyozza: „azon nemzeti iránynak, melyet Horvát István az ő nyomain hozott be történetvizsgálatunkba, első megpendítője s kifejezett képviselője VIRÁG BENEDEK volt 'Magyar Századaiban'; első egyszersmind, ki költeményeiben a nyomorult jelennek csüggesztő világába a magyar hősvilág kétségtelenül nagy és biztató emlékezeit idézve fel, költészetünket új tartalommal és lélekkel termékenyítette meg, s közvetve classica műeposzunk alapvetője lett. [...] Virág költészetünk fejlődési láncolatában oly szem, melynek ismerete nélkül e fejlődés menetele csonka, érthetetlen”. Mindez pedig már elégséges a következtetéshez: a magasztalt poéta „classikusaink sorozatából, ha az maholnap szerves egészet képezzen, ki nem maradhat”.¹⁵⁸ Ez a hol tekintélyekre hivatkozó, hol fejlődéstörténeti érvekkel operáló argumentáció azonban mégsem bizonyulhat egészen meggyőzőnek, hiszen indirekt módon mintha éppen azt igazolná, hogy Virág költészetének rangja poétikai-esztétikai érvekkel nem támogatható meg. Az *Előszó* persze pontosan érzékeli ezt veszélyt, és elhárítása érdekében egy másik Toldyszövegre hivatkozik: „De az ő költeményei becse nem csak historiai, hanem költői, s itt azon álláspontot kell megragadnunk, melyet más helyt jellemeztem, s ez úttal ismétlenem annál kevésbbé szükséges, mert azon írásom az e gyűjteményben szinte közlött 'Magyar Századok' előtt olvasható.”¹⁵⁹ Toldy a Virág-költemények kiadásával – ahogy erre az *Előszó* is felhívja a figyelmet – „kettős kötelességet” teljesít: a személyes indíttatású *kegyeleti* gesztus határozott *rekanonizációs* szándékkal társul, azaz a kötet nem szorítkozik csupán az „atyai barát”, az „első buzdító” és „vezér” elhomályosult alakjának meg-

¹⁵⁵ Bíró Ferenc ebben a vonatkozásban óvatosan fogalmaz: „kialakulhat bennünk az a benyomás, hogy Virág Benedek tekintélye nem is költői-írói teljesítményén alapul”: BÍRÓ 1998, 372.

¹⁵⁶ VÖRÖSMARTY 1960, 113.

¹⁵⁷ Lásd: BÁN A. 1904, 12; CIFKA 1991, 642–644.

¹⁵⁸ VIRÁG 1863, V–VI.

¹⁵⁹ VIRÁG 1863, VI. A hivatkozott írás: TOLDY 1862.

idézésére, hanem mintegy újra be kívánja iktatni a magyar irodalomba „az igazságtalanul elfeledett férfiút”.¹⁶⁰

Mivel a poétai hivatásnak áldozott élet méltó jutalma nem lehet más, mint a nemzeti emlékezetben elnyerhető öröklét, ezért a literátori közösség tagjai szigorúan ügyelnek arra, hogy jeles költőtársaik (legalább haláluk után) részesülhessenek a közösség elismerésében. A megdicsőülés alapvető feltétele a poéta munkáinak gyűjteményes kiadása, amelyet többnyire a literátori közösség tekintélyesebb tagjai gondoznak; a szentesült szerző arcképét pedig – legalábbis Kazinczy intenciói szerint – festménynek kell megőriznie a vizuális emlékezet számára.¹⁶¹ Az írók testülete – mintegy a nemzet lelkiismereteként megszólalva – azt is minden esetben jelzi, ha a poétai érdemhez nem társul a megérdemeltnek vélt jutalom. A megbecsülés elmaradása alapjaiban sérti a közösséget fenntartó erkölcsi rendet. Egyfelől azért, mert méltánytalan a hazáért élt (és halt) poétával szemben, másfelől pedig azért, mert a szomorú példa – ahogy ezt például az *Ányosra* emlékező Batsányi hangsúlyozza – „elkedvetleníti” a nemzet dicsőségéért munkálkodó többi literátort is: „El-felejtve nyúgszik szegény a’ földnek gyomrában, mint-ha soha közöttünk sem lett volna! Hazánkfiainak érdemeikhez mutatott illetén érzéketlenségünk, ki-mondhatatlan, mi nagy kárára válik a’ Hazának. Ez által nem tsak efféle kintseink rejtekben maradnak, de még több más Íróink-is, kiket különben a’ Hazának és ditsőségnek szeretete talán sok jeles dolgokra vezetne, meg-szomorodnak ’s el-kedvetlenednek. Ugyan-is mí-nékünk Magyaroknak, ha ditséretes igyekezeteink által Hazánknak tetszését, ezt a’ mi számtalan fáradtságainknak egygyetlen egy, kedves takarmányát, meg nem nyerhettyük, mi szolgálhat még egyéb vallyon! ösztönünkre?” (*Ányos Pálról*).¹⁶² Az *Uránia* című folyóirat „A’ Litterátorok’ kevés betsületéről” értekező szerzője ugyancsak felhívja a figyelmet erre a (nagyon is gyakorlatias) összefüggésre: „De ki lesz Hazánkfia közzül, a’ ki reá vegye magát arra, hogy a’ Tudományoknak Életét és egész Erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a’ Haza” (*A’ nemzet’ tsimosodása*).¹⁶³ Csokonai költeményeinek egész sora tematizálja a nemzeti hála kérdéskörét – vagy magát a „Hazát” szólítva fel egy-egy aktuális írói teljesítmény méltó megbecsülésére: „Óh! Hazám, Hazám, szeressed, / kik szeretnek Tégedet. / Nagy Nevek’ gyémántra messed; / Ők derítik fényedet!” (*Nagy Sámuel Sanderjére*),¹⁶⁴ „Áldjad tehát annak nevét Magyar Nemzet! / Kit Hazád nyelvének illy diszére nemzett” (*Broughton Religiói Lexiconára*);¹⁶⁵ vagy az elmaradt elismerést panaszolva a tudós-literátor sírja felett: „Még is betsetlen pusztá bogáts fedi / Hadház’ homokján szent tetemid’ helyét, / Még sints, ki Lantján a’ Dunához / Így keseregne: *Kimúla Földi!*” (*Dr. Földi’ Sírhalma*

¹⁶⁰ VIRÁG 1863, VII.

¹⁶¹ MERÉNYI 1997, 146; MERÉNYI 2000, 69–70. Merényi Annamária arra is felhívja a figyelmet, hogy a kötetekbe foglalandó szövegek korrigálásának – Kazinczy körében normatív – igénye „nem zárja ki a szentesülés lehetőségét, sőt éppen segítségével történhet meg a kanonikus mintákhoz való felemelkedés”; MERÉNYI 1997, 146. A korrekció elveihöz és gyakorlatához lásd például: MEZEI 1998; SZILÁGYI 2000.

¹⁶² BATSÁNYI 1960, 109.

¹⁶³ SZILÁGYI 1999, 315.

¹⁶⁴ CSOKONAI 1988, 115.

¹⁶⁵ CSOKONAI 1988, 69.

felett).¹⁶⁶ Csokonai síremlékének felállítását ugyancsak a nemzeti hála kinyilvánításának szándékával indokolja – Kazinczynak írott levelében – az ötletet felvető Cserey Farkas: „Mi a *Háláados Nemzet* nevébe ezen Hazai Verselőknek emlékezete áldosítására lakta helyén álitatnánk edgy Monumentumot”¹⁶⁷), és a kezdeményezést támogató (illetve kisajátító) Kazinczy is a hálás utókor tiszteletét demonstráló szerepet tulajdonít a tervezett emlékjelnek: „ezen köz kedvellést nyert Írónknak sírját tisztelnék meg egy kövel, ’s így adnánk bizonyágát, hogy a’ Nemzet azok eránt, a’ kik magokat érdem által ditsóítván, ő reá is fényt vontak, nem háládatlan” (*Csokonainak sírköve*).¹⁶⁸ A monumentum terve, amely hatékonyan kapcsolja össze a „nagy embereknek” emelt síremlék eszméjét a patrióta hőskultuszt is integráló „poussini, delille-i, Kazinczy-féle Árkádia-gondolattal”,¹⁶⁹ persze már a kezdeményezők személye miatt sem számíthat a halhatatlanságnak meghalt poéta szellemi örökségét magáénak tekintő „Debreczen”¹⁷⁰ támogatására. A tervek szerint a síremlék megvalósításához szükséges összeget országos közadakozás biztosítaná.¹⁷¹ Ez a külföldön már jól ismert, de Magyarországon még nem alkalmazott finanszírozási technika tökéletesen illeszkedik az emlékéllítés – a kezdeményezők által felismert – identitásképző funkciójához. Ugyanis a Kazinczynak írt Cserey-level arra is felhívja a figyelmet, hogy az „emlékeztető építmény” nem csupán „Hazánfiai érdemeit” jutalmazná, azaz nem csupán kegyeleti, illetve *glorifikációs* igényeknek felelne meg, hanem „Nemzetünk díszt” is gyarapítaná, „edszersmind pedig a Jó igyekezetre is hathatós ösztönü tüzet” gerjesztene „Polgár Társainkban”, azaz el tudná látni a nemzeti *representáció* és a hazafias *agitáció* feladatát is. Nem meglepő, hogy a debreceniek az országos gyűjtés gondolatát is a megszégyenítésükre irányuló stratégia egyik elemeként értelmezik: városuk áldozatkészségének és anyagi erejének megkérdőjelezését látják benne.¹⁷²

A poéta tehát – olykor a virtus és a glória közötti közvetítést kisajátító literátori közösség protezsáltjaként ugyan, de – diadalmaskodhat az elmúlás felett, legyőzheti az ikonográfiai hagyományhoz igazodva pusztító szörnvetegként, „dühös Tirann”-ként perszonifikált halált (Csokonai: *Virág Benedek Úrhoz*; Vályi Nagy: *A’ halálhoz*; *Óda Csokonai Vitéz Mihályhoz Magyar poétához*).¹⁷³ Ha pedig a testi mulandóság komor

¹⁶⁶ CSOKONAI 2002, 73.

¹⁶⁷ Cserey – Kazinczynak (1805. április 8.) = *KazLev*, III, 316.

¹⁶⁸ Hazai Tudósítások, 1806, XIV. szám (augusztus 16.) = CSOKONAI 1960, 284.

¹⁶⁹ PÁL 1988, 160 és 168.

¹⁷⁰ A „Debreczen”-fogalom értelmezéséhez lásd az ún. Árkádia-pör dokumentumait (CSOKONAI 1960, 281–301); illetve Gyapay László tanulmányát: *A debreceniség és Csokonai Kazinczy szemében* (GYAPAY 2001).

¹⁷¹ „Ezen emlékeztető építmény felállításához vélekedésem szerint úgy juthatnánk, ha nemes szivü Hazafi Barátainktul annak fel alíthatására elégséges Summa pénzt szereznönk” – írja Cserey Kazinczynak (= *KazLev*, III, 316).

¹⁷² PRAZNOVSZKY 1998, 16.

¹⁷³ „De *Én*, ha minden fegyver`id` ellenem / Készítéd-is, nem reszketek, óh dühös / Tirann! Hatalmadtól, nevetve / Nézem erőszakod` a` Mulandónn.” *A’ Halálhoz* (55. óda) = VÁLYI NAGY 1999, 173. „Látom lábod alatt a’ letiportt halált – / Ni, mint küzdik az Éj` rettenetes fija! / Mint tajtékkzik atzél inye, ’s eszén kívül / Mint ordítja kivert fogát!” *Virág Benedek Úrhoz* = CSOKONAI 1994, 227.

tapasztalatával a költői öröklét bizonyossága állítható szembe, akkor a költőre való emlékezés retorikáját sem a veszteség fájdalmának, hanem a halhatatlanságot érdemlő nagyság felmutatásának kell uralnia. Az elhalt poéta dicsőségét hirdető (s így a költői önreprezentáció kelléktárába tartozó), az epicediumok műfaji sajátosságait megőrző emlékversekből ugyan többnyire nem hiányzik a konvencionális *lamentatio*, ám a költői halhatatlanság (oxymoronos) toposzára épített, kiengesztelő-vigasztaló zárlat a panaszt át tudja fordítani az elmaradhatatlan *laudatio*-ba. Virág *Ányos Pálnak emlékezete* című költeménye például rendkívül hatásosan alkalmazza a *consolatio*nak ezt a glorifikációs célzatú változatát: „Akkori fájdalmát szívemnek (jól jut eszembe) / Egy Múza így vigasztalá: / Mít gyötröd magadat? minek öntöd könyveid’ árját? / El nem hal, úgy mond, Ányosod.”¹⁷⁴ Ezt a sémát követi például *A Múza panasza Barcsay Ábrahám sírjánál* című Vitkovics- és a *Vitkovics’ emlékezete* című Vörösmarty-költemény is: „Halhatatlanság fia! hamvaiddra / Halálnak cyprusa, e szent poraidra / Árnyéket nem vethet; büszke hatalmának / Nem vagy te prédája. / Ó élsz a hazának / Szívében örökké”; „Hasztalanul bús záraidon vítt bánakodásunk: / Honnunknak többé vissza nem adnak azok. / Társtalan a’ fekető földben nyugodandol ezentúl, / ’S néma halál hallgat szózatot ajkaidon. / De te nem olly voltál, hogy örökre feledt hamuvá légy”.¹⁷⁵ Az emlékversek persze – az „Absint inani funere neniae / luctusque turpes et querimoniae” horatiusi imperatívuszának¹⁷⁶ engedelmességgel – egyszerűen el is hagyhatják a *lamentatio*-t. A halottak siratásáról való lemondás ugyan nem igazán felel meg a *memento mori* képzetét hangsúlyozó keresztény kegyesség szokásrendjének, viszont egyáltalán nem áll távol a mártír- és szentkultusznak attól az igyekezetétől, amely a halál tényének eltörlésére irányul. Ahogy Peter Brown fogalmaz: „A rendkívüli halottak sírjait nem érintették a halál rendes tényei.”¹⁷⁷ A költők sírjára szánt epítáfiumok, illetve a sírversként olvasható költemények szinte kivétel nélkül a „letiport halál” toposzát variálják: „Nem vagy Egünknek alatta ’s közöttünk; mert te halandó / Nem vagy már; élsz, ’s ezt hirdeti versezetem” (Virág Benedek: *Bessenyei Györgynek Emlékezete*); „Kisfaludyt ne keresd e’ keskeny sírban, o honfi! / ’S a rövid élet után holtnak örökre ne véd; / Itt csak elomlandó tetemeit jelelék ki baráti: / Fenn van időt múlt szelleme műveiben” (Vörösmarty Mihály: *Kisfaludy Károly’ sírjára*).¹⁷⁸

¹⁷⁴ VIRÁG 1799, 67.

¹⁷⁵ VITKOVICS 1980, 102; VÖRÖSMARTY 1960, 61.

¹⁷⁶ Horatius: *Ad Maecenatem* (Carm. II, 20, 21–22). Kardos László fordításában: „Nincs kit temetned, hagyd el a gyászoló, / a csúf jajongást, felzokogó panaszt” = HORATIUS 1961, 177. Lásd még Ennius sírfeliratát: „Nemo me lacrimis decorat, neque funera fletu / Faxit. Cur? Volito vivus me ora virum.” Bálint István János fordításában: „Senki meg ne könnyezzen, sírással meg ne gyászoljon. Miért? Mert élve szállok szájról szájra.” = HORATIUS 1997, 266–267.

¹⁷⁷ BROWN 1993, 103.

¹⁷⁸ VIRÁG 1822, 210; VÖRÖSMARTY 1960, 91. Ehhez a típushoz lásd még Lévy József *Gyulai Pál sírkövére* című sírversét = LÉVAY 1925, 19. Bizonyára nem lenne érdektelen megvizsgálni azt a kérdést, hogy van-e kapcsolat a költői halhatatlanság toposzában formulázott önreprezentációs ideológia és a *klasszikus* fogalmának statikus (például elioti, sőt gadameri) felfogása között. A gadameri hermeneutika szerint ugyanis a klasszikus „nem szorul rá arra”, hogy befogadása során előbb „legyőzzük” a történeti távolságot, mivel ennek leküzdését „az állandó közvetítésben” maga a klasszikus hajtja végre. Az így értett „időtlenység” azonban nem más, mint „a történeti lét egyik módja”, azaz „a ’klasszikus’-ban a történeti létnek egy általános jellemzője

Az emlékkerseknek mind az epicedium-, mind az epitáfium-hagyományra alapozott változata előszeretettel azonosítja az utókor (*posteritas*) fogalmát az öröklét (*perennitas*) fogalmával. Pedig a Diderot által „az ész fantomjának” nevezett,¹⁷⁹ szekularizált túlvilágként működő, a bárdköltészetben közösségi emlékezetként értett *utókor* időbeliségének tapasztalata – ahogy erre már az *Exegi monumentum aere perennius*-toposz is figyelmeztet¹⁸⁰ – szükségessé teszi a distinkciót. Ha ugyanis a költő nevének és munkáinak áthagyományozása a nemzet (időben távlatos) létét feltételezi, akkor az elnyert öröklét is csak korlátozott érvényű lehet. Azaz míg a nemzet létét a nemzeti nyelvet „fenntartó” költő áldozatos tevékenysége szavatolhatja, addig a költő halhatatlanságának csak a nemzet fennmaradása lehet az egyetlen biztosítéka. Batsányi például költő és nemzet egymásra utaltságának magasztos tézisével zárja az Ányos-kiadásához csatolt rövid életrajzi áttekintést: „Megholt! ’s több esztendeje már, hogy nintsen közöttünk: de él még hazája’ fíjainak emlékezetében, és élni fog saját munkájában. Valamíg a’ Magyar Nép helyet foglalhat a’ Nemzetek között, nem fog elfeledkezhetni e’ poétájáról; – mert azoknak számában volt, a’ kik egész életeket ő-néki szentelték, ’s nyelvét, és ez által nemzeti lételetét, fenntartották” (*Ányos’ élete*).¹⁸¹ A *feltételes öröklét* formulájára épül Batsányi *Báróti Sándor képe alá* című elogiuma is: „Híven szolgálta a hazát; / Fenn lészen érdeme, / Míg el nem hagyja szép szavát / Árpád dicső neme”;¹⁸² csakúgy, mint Csokonai *Rátz Sámuelhez* című költeménye: „Míg Magyar leszs, és a’ Magyar míg Búrhávot szereti: / Meg-marad az Úrnak Neve, meg-marad ditséreti”;¹⁸³ Pálóczi Horváth Ádám Horatius-reminiscenciákkal zsúfolt Csokonai-emlékverse: „Ide le a’ menykő sem hat – méjj kripta – sem olvasztó / Tűz az árnyéknak nem árthat; sem a’ mindent apasztó / Regiség, meg nem semmisít, ’s még magyarul beszélnek / A’ Magyarok; mind a’ kik itt előttem állnak; élnek”;¹⁸⁴ valamint Berzsenyi *Barátimhoz* című költeménye: „A’ tí érde-metek ’s mívetek élni fog, / A’ míg egy Magyar él a’ Duna’ partjain.”¹⁸⁵

Az enyészet feletti hatalom képzelete alapozza meg a poézis tekintélyét, és ez a presztízs teszi lehetővé a költőknek azt, hogy – egymást gyakran „Magyar Ossián”-ná, illetve „Hazám’ Bárdusá”-vá emelve – bebocsáttatást nyerjenek a „Dicsőség Templomába”, amely így nem csupán a hősi múltat megőrző és áthagyományozó közösségi emlékezet,

csúcsozódik ki: megőrzés az idő vasfoga ellenében”. GADAMER 1984, 206. Lásd még a *Goethe, a bölcs és a Mit jelent az, hogy klasszikus?* című Eliot-esszétet = ELIOT 1981. A *klasszikus* fogalmának a *monumentalizáció* fogalmával való kapcsolatáról lásd: BENETT–ROYLE 1999, 44–49.

¹⁷⁹ *Levelek Falconet-hoz* (ford. Ludassy Mária) = LUDASSY 1975, 373.

¹⁸⁰ A horatiusi locus az (időbeli) feltételeltséget hangsúlyozza: „Non omnis moriar, multaque pars mei / vitabit Libitinam: usque ego postera / crescram laude recens, dum Capitolium // scandet cum tacita virgine pontifex.” (*Carm.* III, 30, 6–9.) Devecseri Gábor fordításában: „Meg nem halhatok én teljesen: elkerül / téged, síri folyó, jobb felem; és nevem / folyton fényesedik, míg Capitolium / dombján megy föl a Pap s véle a néma szűz.” = HORATIUS 1961, 259.

¹⁸¹ BATSÁNYI 1960, 122.

¹⁸² BATSÁNYI 1953, 80. A „nagy elogium” történetéről lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: BATSÁNYI 1953, 394.

¹⁸³ CSOKONAI 1988, 26.

¹⁸⁴ CSOKONAI 1960, 271.

¹⁸⁵ BERZSENYI 1979, 89.

hanem a költői önreprezentáció kitüntetett helyeként nyeri el funkcióját. Csokonai ódája éppúgy a „Hazám’ Bárdusa” titulussal kívánja a *Poétai munkák* szerzőjét eljegyezni a halhatatlanságnak,¹⁸⁶ mint ahogy Virág ódája is erre a hasonló egybevetésre épülő, toposzként állandósuló, a klasszikus retorikák által *antonomasiaként*, illetve *pronominatióként* rendszerbe foglalt figurára építi Baróti Szabó Dávid méltatását: „Melly tűzbe hoztad szívemet, oh magyar / Hazánk’ szerentsés Bardusa! Nemzetünk’ / Díszére termett Oszsiánunk, / Mennyei hangoztatú Poétánk!” (*Baróti Szabó Dávidhoz*).¹⁸⁷ Kisfaludy Sándor az Ossiánt fordító és a nemzeti bárd szerepét próbálgató Batsányit nevezi „Magyar Ossián”-nak,¹⁸⁸ Batsányi „poétai testamentuma” pedig Kisfaludyt tartja méltónak a „Néped hív bárdusa” titulusra.¹⁸⁹ És mivel a *nemzeti költő* – Kisfaludy számára fenntartott – (szakrális) státusa nem alapozható meg csupán a bárdköltészeti szerephagyomány aktualizálásával, ezért a *Poétai elmélkedéseknek* a Pindaros és Horatius által közvetített, a *Musarum sacerdos*- és a Shelley-féle *legislator* (azaz törvényhozó)-szerepben kiteljesedő orphikus tradícióhoz¹⁹⁰ is hozzá kell kapcsolnia a költőtárs poézisét. A Kisfaludyban felismert költőideálban egyszerre mutatható fel a közösségi emlékezetet reprezentáló *ossziáni* és a civilizatorikus küldetésre vállalkozó *orpheuszi* költészetfelfogás: „Ott a hegyet völgyet érezni tanítja, / S a mult idők legszebb csudáit újítja, / Mind saját nagy nevét halhatatlanítja, / Mind népe jobb részét egyre boldogítja.”¹⁹¹

Az „Árpád fiainak tüzes Petrárkája” megszólítás¹⁹² viszont arra a kanonikus funkcióra utal, amelyet Kisfaludy a kialakuló munkamegosztás szerint tölt be a magyar irodalomban. A *Poétai elmélkedések* egyik változatához csatolt *Jegyzések* külön is hangsúlyozza, hogy „ezen költeménynek nagyobb része [...] sümegi koszorús poétához vagon intézve; ki a magyar Petrárka dicső nevét minden tekintetben oly igen megérdemlette”.¹⁹³ A kortársak számára nyilvánvaló, hogy a Himfy-kötetek dalnoka a hazai irodalom ügyét egy Petrarcahoz kötött (és életrajzi analógiákkal is alátámasztott) költőszerep kimunkálásával

¹⁸⁶ CSOKONAI 1994, 227.

¹⁸⁷ VIRÁG 1799, 40.

¹⁸⁸ Kisfaludy Sándor – Batsányi Jánoshoz (Klagenfurt, 1796. december 18.) = KISFALUDY S. 1893, 102.

¹⁸⁹ *A magyar költő idegen messze földön. Poétai elmélkedések* = BATSÁNYI 1953, 131.

¹⁹⁰ Ehhez lásd: Horatius, *De arte poetica* (Epist. II, 3, 391–405); SHELLEY 1995, 50. Lásd még a költészet orpheuszi küldetését hangsúlyozó néhány fontosabb szöveghelyet: „mindenkor a’ Poézis volt minden szép mesterségek körül leg-első, melly a’ Népeket vadságokból ki-vetkeztetvén, a’ mélyebb Tudományoknak elfogadásásra alkalmasakká tette. Liniusnak, Orpheusnak, ’s Amphionnak tsuda-tételei ismértesek” (a Magyar Museum *Bé-vezetése* = BATSÁNYI 1960, 95); „Az igaz Litterátor hozza le, mint egy második Prometheus, az Égből a’ *Böltesség*’ szép Világát; a’ terjeszt a’ Nemzetekre *Dítsőséget*, és *Virágozást*, és *Közbölgőséget*” (*A’ nemzet’ tsinosodása* = SZILÁGYI 1999, 316); „A műveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték” (Kölcsey Ferenc: *Emlébeszéd Berzsenyi Dániel felett* = KÖLCSEY 1960, I/725); „A művelődés mindenütt és mindenkor, Homér vagy Dante képében, de a költők által kezdetett meg. Költőiben látá minden nemzet az indítványozókat és elfogadá indítványukat” (Erdélyi János: *Vörösmarty Mihály Minden Munkái* = ERDÉLYI 1986, 185). Az orphikus hagyományról és a vateszi típusú költészetéről lásd még: CSETRI 1986, 51–55.

¹⁹¹ BATSÁNYI 1953, 131.

¹⁹² BATSÁNYI 1953, 131.

¹⁹³ Szépliteraturai Ajándék, 1825, 121–136. Lásd: BATSÁNYI 1953, 482.

igyekszik előmozdítani. E törekvést méltányolva Kis János már 1802-ben „magyar Petrarcának” nevezi *A kesergő szerelem* szerzőjét.¹⁹⁴ Batsányi – a *Mercure Etranger*-ben megjelent cikksorozatában – a francia olvasóknak mutatja be ugyanígy Kisfaludyt,¹⁹⁵ majd 1818-ban *A’ Magyar Petrárka Tiszteelőjének!* címmel adja közre a költőtárs dicsőségét zengő költeményét (amelyet aztán a *Poétai elmékedések* meglehetősen instabil, variatív szövegfolyamába épít be),¹⁹⁶ és értekező munkáiban is többször feltűnik ez az identifikációs formula.¹⁹⁷ Batsányi egyébként annak ellenére „magyar Petrarcaként” emlegeti Kisfaludyt, hogy Kazinczy már Himfy-recenziójában fenntartásainak ad hangot: „K. urat sokan *magyar Petrarcának* nevezték: némelyek magyar Petrarcának és Anakreonnak egyszersmind. Mintha egyik a másikat el nem oszlatná! [...] Rec. ezen összehasonlításnak indító okát egyedül azon kevés tekintetű környüállásban leli, hogy K. úr is szonettekben s canzonékban énekli a szerelem kínjait és hogy a lajstrom itt is éppen azon mód szerént vagyon nyomtatva, a könyv végében, mint a Petrarca kiadásában szokták nyomtatói. – A Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak.”¹⁹⁸

A Himfy-recenzió szerzője persze nem általában a *locus comparativus* – a magyar irodalom tagoltságát és fejlettségét is kifejezésre juttató – névcsérés változata ellen emeli fel a szavát, hiszen (Kisfaludyhoz hasonlóan) ő maga is egy kanonikus szerepminta követésével igyekszik saját irodalmi helyét meghatározni, azaz – ahogy erre éppen Kisfaludy hívja fel a figyelmet – mint „Széphalomi Göthe”¹⁹⁹ kíván a „Dicsőség Templomába” bevonulni. A weimari írófejedelem iránti rajongása lemérhető az 1815. október 22-én Bölöni Farkas Sándornak írt leveléből: „Göthével ismerkedjél-meg és Göthével, és ismét meg ismét Göthével. Az én bálványom mindenben ő”.²⁰⁰ A lelkes propagandával azonban nem csupán Goethe hazai kultuszát, hanem saját vezérváltói státusát is meg kívánja alapozni, így a bálványozás szinte észrevétlenül fordul át a bálványozó bálványára emelésébe. Kazinczy – ahogy Halász Gábor fogalmaz – „egész életén át iparkodott goetheivé válni”.²⁰¹ Ezt az ambícióját már az 1807. október 17-én Cserey Farkashoz írott levelében felfedi („ha választás engedtetnék magamat egy varázsbot ütése által azzá tennem a’ magyarban a’ mi egyik vagy másik a’ Német Irók közt, Göthévé üttetném magamat”²⁰²), és bizonyára nem tekinthető véletlennek, hogy a Goethe névvel jelzett

¹⁹⁴ *KazLev*, II, 458.

¹⁹⁵ *Examen de plusieurs poèmes hongrois, et traductions de quelques fragments de ces poèmes* = BATSÁNYI 1960, 381. Batsányi szerzőségéről lásd: BATSÁNYI 1960, 601–602.

¹⁹⁶ *Hasznos Multságok*, 1818, I, 225–228. Lásd: BATSÁNYI 1953, 473.

¹⁹⁷ BATSÁNYI 1961, 173 és 307. A hiperbolikus helyettesítővé alakított litterális név minősítő funkciójáról lásd: ZUMTHOR 1991, 117.

¹⁹⁸ *Recenzió Himfy szerelmeiről* = KAZINCZY 1979, 734.

¹⁹⁹ Kisfaludy Sándor – Ruszek József keszthelyi apátnak (Sümeg, 1816. június 3.) = KISFALUDY S. 1893, 297.

²⁰⁰ *KazLev*, XIII, 241. Ehhez lásd még Fried István *Goethe és Kazinczy (Goethe magyar recepciójának néhány kérdése)* című tanulmányát: FRIED 1996.

²⁰¹ HALÁSZ 1938, 36.

²⁰² *KazLev*, V, 195–196.

írói státusra éppen abban az 1817. május 7-én keltezett levelében jelenti be igényét, amelynek címzettje a mester életrajzának megírására készülő Szemere Pál: „ha Göthét csak úgy tekintjük mint Nyelvívész, én vagyok, lehetek az a' *Magyarnak és most*, a' mi 1800 körül Lessing és Klopstock után Göthe a' Németnek”.²⁰³ És talán az sem véletlen, hogy Kisfaludy éppen ekkor teszi ismételt szavá – mégpedig a honi literatúrát sújtó „Tyrannizmus” egyik fejleményeként – a mester „magyar Göthévé változását”.²⁰⁴ A vezérköltő – Goethe példája által inspirált és a széphalmi mesterben megtestesülő – ideáját Kazinczy régi ellenfele, Batsányi is egyre növekvő ellenérzéssel szemléli. *A Pen-natsata* gúnyos megjegyzése elsősorban Kazinczyt veszi célba: „mí [...] a' mí új-magyar oskolánk' díszait 's híresebb tagjait és szép lelkű vezéreit nem tsak [...] tsudálva, bámúlva ditsérvén magasztalván, a' felhőkig emelhettyük [...]; hanem az okos politika még azt-is nyilván és különösen megkívánnya tőlünk, hogy őket utóllýára még a' most élő külföldi legjelesebb Írókhoz és első rendbéli Költökhöz-is hasonlítsuk, sőt minden további félszeg tartózkodás nélkül egyenesen Magyar *Schillerek'* és *Göthéknek* nevez-zük”.²⁰⁵

Az ódaköltő és Horatius-fordító Virágnak viszont a legteljesebb egyetértésben ítélik oda az íróársak a „magyar Horatius” címet: Vitkovics és Berzsenyi ódái például egyaránt „hazánk Flaccussa”-ként, illetve „Honom' Flaccusa”-ként dicsőítik a *Poétai Munkák* szerzőjét.²⁰⁶ Pedig az ünnepelt – legalábbis egy Kazinczynak küldött levele szerint – nem igazán örül a megtisztelő titulushoz: „Van e hire nálatok az Allgemeine Lit. Zeitungnak? ha megkapod, olvasd [...] abban azt, a' mit a' Poétai Munkákról írt egy Bétsi és Pesti Tudós. [...] A' deák Horátziusnak, a' mennyire tőlem kitelhetik, *imitator*-ja – de nem *servum pecus*-a – akarok lenni. Ha Magyar Horatzius is vagyon, az az Allgemeine Lit. Zeitungban lakik tsak.”²⁰⁷ Virág ugyanakkor minden vonatkozás és tartózkodás nélkül nevezi „budai Anacreon”-nak Verseghy Ferencet.²⁰⁸ Szemere Pál viszont abban a Csokonaiban látja „az új poéták / Anacreonját”,²⁰⁹ akit egy Kövi nevű poéta „a' Magyar Máró”-ként sirat el,²¹⁰ bár ezt a titulust Bod Péter – a „magyar Ovidius” címmel együtt – már korábban Gyöngyösi Istvánnak adományozza.²¹¹ Gyöngyösit a névcserés figurákat kedvelő Batsányi „magyar Pindarosz”-ként mutatja be, Faludi Ferencet pedig „Magyar Theokritus”-ként, majd (talán Révai Miklós Faludi-kiadásának előszavára emlékezve) „magyar Ciceró”-ként méltatja – nem törődve azzal, hogy ezt az utóbbi titulust Szaitz Leó Pázmány Péternek foglalja le.²¹² Talán ebből a néhány példából is levonható a kö-

²⁰³ *KazLev*, XV, 182.

²⁰⁴ A Dessewffy Józsefhez írott levél oly sokszor idézett szöveghelye: KISFALUDY S. 1893, 328.

²⁰⁵ BATSÁNYI 1961, 304.

²⁰⁶ VITKOVICS 1980, 97; BERZSENYI 1979, 47.

²⁰⁷ *KazLev*, II, 456.

²⁰⁸ *KazLev*, III, 142.

²⁰⁹ *A Gráncziák éneke* = CSOKONAI 1960, 169.

²¹⁰ *Csokonai sirhalma* = CSOKONAI 1960, 252.

²¹¹ BOD 1982, 318.

²¹² Lásd: *Suite des Notions sur la Langue et la Littérature des Hongrois* = BATSÁNYI 1960, 376; *A' Magyar Tudósokhoz. Faludi Ferentz 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról* = BATSÁNYI 1961, 74;

vetkeztetés: a kor literátorai kikezdzhetetlen tekintéllyel bíró irodalmi nevek (kölcsonös) tulajdonításával igyekeznek egymást az írói kar mértékadó tagjaiként elismerni, illetve a jeles elődöket a „Dicsöség Templomába” beemelni.²¹³ E regisztrációs procedúrából az a Ferenczy István sem maradhat ki, aki Csokonai, Kazinczy és Virág arcképének márványba vésésével járul hozzá az írói önreprezentáció szolgálatába állított panteon-idea megvalósításához: az első magyar képfaragót a hálás írók a „magyar Canova” címmel tüntetik ki.²¹⁴

A magyar epithetonból és egy kanonikus szerzői névből képezhető, az intézményesülő magyar literatúrában oly gyakran feltűnő figura tehát elsősorban az *identifikáció* feladatát látja el: nem csupán a hagyományos irodalmi szerepkörök elosztására irányuló igényt fejezi ki, hanem a munkamegosztásra alkalmas írók létezését is látványosan demonstrálja; nem csupán egy tagolt (hol analógiásan *respublikaként*, hol metaforikusan *szent kosszorúként* elgondolt) írói testület működéséről ad hírt, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a klasszikusokkal is összemérhető teljesítményre képes literátorok sikerrel teljesítik a nemzeti reprezentáció feladatát.²¹⁵ A honi literátorok klasszikus auktorokként vagy modern klasszikusokként való megnevezése így egyszerre szolgálhat *klasszifikációs* (azaz az irodalomban betöltött szerepre utaló), *legitimációs* (azaz a szerepre való alkalmasságot igazoló) és *laudációs* (azaz a szereplést minősítő) szándékot. A névcserés alakzat multifunkcionalitását már a „régí” retorika²¹⁶ hangsúlyozza, hiszen egyaránt alkalmasnak tartja a helyettesítésre (*substitutio*), az ékesítésre (*ornatio*) és a nagyításra (*amplificatio*); illetve – a Blair-féle retorikai taxonómia terminusaival élve – az egybevetésnek mind a „magyarázó”, mind a „szépítő” típusába besorolhatónak véli.²¹⁷ „Ily módon elegánsan dicsérhetünk vagy sértegethetünk” – tanácsolja *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika* is.²¹⁸ Ez utóbbira törekszik például Kazinczy, amikor „tordai Leoni-

Faludi Ferentz' Versei. Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájiról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzésről = BATSÁNYI 1961, 118. (Batsányinak egyébként – Szerényi Vilmos álneven – a Kazinczy-tanítvány Szent-Miklóssy Alajos válaszol, aki persze a „Magyar Theokritus”-titulus elutasításával nem Faludit, hanem Batsányit veszi célba: „Midőn B. Úr Faludit mint Pásztori költőt Teocritosszal egy karba helyhezteti, nem egyebet árul el, hanem hogy a' pásztori költésnek ezen Fejedelmét vagy csak nevérol ismeri, vagy hogy szellemét fél nem fogta.” = BATSÁNYI 1961, 529.) A hivatkozott Révai-hely: FALUDI 1768, I/11. Lásd még: *Válogatott szép magyar mondások ama Magyar Tzitzerónak, kárđinális Pázmány Péternek Kalauzából* = SZAITZ 1788.

²¹³ További példákról, illetve a névcserés alakzatra épülő toposz inverz változatáról (például Burns Róbert mint „a skótok Petőfije”) lásd: PORKOLÁB 2000.

²¹⁴ Lásd például Péczely József *Képfaragó Ferentzy Istvánra* című epigrammáját és Sárvány Pál *Csokonay életének töredék vonalai* című feljegyzését = CSOKONAI 1960, 358 és 398.

²¹⁵ Ahogy Ferenczi László írja: „Versben és prózában van egyfajta katalógusszerű számbavétele annak, hogy kik dolgoznak, kikre lehet számítani. A költők verseik számottevő százalékában egy másik költőt ünnepelek.” = FERENCZI 1999, 64. A klasszikus auktorokkal és a modern klasszikusokkal való összevetésről lásd még: MARGÓCSY 1984, 301–302; MERÉNYI 1997, 145–146; MERÉNYI 2000, 61–63.

²¹⁶ Az elnevezést a barthes-i értelemben használom: BARTHES 1997.

²¹⁷ BLAIR 1838, I/316–317.

²¹⁸ CORNIFICIUS 1987, 249.

nus”-nak nevezi a „mesterkedő” Gyöngyössi Jánost.²¹⁹ Itt a figura toponimikus előtagja és antroponimikus utótagja között olyan termékeny (*contradictio in adiecto*-jellegű) feszültség keletkezik, amely a titulust már a *vituperatio* eszközévé teszi.

Az emlékezet kanonizálása

A haza nagy embereinek dicsőségét zengő, „az Érdem Templomát” felépítő bárdköltészet több alapvető felismerést hagyományoz az új évszázadra. Tudatosítja például azt, hogy az emlékezet *nemzetkonstituáló* szereppel bír. E gondolat nagyhatású kifejtésére majd az a Kőlcsey vállalkozik *Mohács* című (fiktív) orációjában, aki fontos önreflexiós pillanatként, a közösség identifikációs önmegújításának lehetőségeként tekint a csatavesztés háromszázadik évfordulójára.²²⁰ Az emlékbeszéd szónokát nem a nevezetes esemény (rekonstruálható) körülményei és (aktualizálható) tanulságai érdeklik, inkább a történelmi emlékezet nemzetteremtő és -fenntartó funkcióját hangsúlyozza: „És mi a haza egyéb, öszvetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezetten nyúgosznak [...] Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg”.²²¹ A tricentenáriumi gyászünnepnek tehát azért tulajdonítható kivételes jelentőség, mert alkalmat ad a közösség azonosságtudatát biztosító, „nemzetontológiai elvként” értett emlékezet²²² (intézményes) működtetésére.

A emlékezet átörökítésére – legalábbis a bárdköltészeti szerepfelfogás szerint – elsősorban a poézis hivatott. A hazafiak emlékezetében élő (spirituális) haza elsőrendűen a költészet által létezik, és ennek az emlékezetnek a nemzeti történelemtől szóló poézis a legfőbb megjelenési módja.²²³ Azonban éppen a nemzet poétájaként ünnevelt Virág pályafordulata figyelmeztet arra, hogy a közösségi múlt *emlékezetessé* tételében a történetírás is egyre nagyobb szerephez jut. Virág terjedelmes történelmi munkájának, a *Magyar századoknak* a jelentősége nem csupán abban ismerhető fel, hogy remekül kiaknázható történelmi arcképcsarnok és jelenettár az írók és képírók számára (bár közvetlen hatása és gyakorlati felhasználhatósága talán leginkább efféle dramatikus hős- és témakatalógusként mutatkozik meg²²⁴), hanem abban is, hogy koncepciózus kísérlet a történet

²¹⁹ *KazLev*, III, 275.

²²⁰ Az évfordulós megemlékezések és centenáriumi ünnepek önaffirmációs funkciójáról lásd: KULCSÁR-SZABÓ Z. 1997, 35.

²²¹ KŐLCSEY 1960, I/1222 és 1226–1227.

²²² SZILI 1996, 87. Emlékezés (*emlékezet*) és *identitás* fogalmainak korrelatív viszonyáról lásd például: TODOROV 1996; CANDAU 1996; RICOEUR 1999a; CARR 1999.

²²³ BIRÓ 1998, 170.

²²⁴ Ehhez lásd: MEZEI 1983, 428.

dolgok „nemzeti parainéziissé”²²⁵ formálására. Virág terjedelmes munkája nem szokványos kompiláció, nem szelektív újramondása az elődök tudásának (historiográfiai becse ennek ellenére meglehetősen csekély), hanem olyan narratíva, amelynek elbeszélője a közösségi múlt megőrzésre és áthagyományozásra méltó eseményeinek (hieratikus) rögzítését, „szimbolikus alakzatokba” való rendezését, az emlékezet kanonizálását tekinti elsődleges feladatának.²²⁶ E történeti konstrukcióban – a narrátor szavaival – „századok szerént” előadva lelhetőek fel „az emlékezetes dolgok”, vagyis mindaz, „a’ mit méltó ismertetni ’s tudni”.²²⁷

Míg a történetírás narratív szerkezetbe foglalja a közösség szempontjából nevezetesen bizonyuló (úgynevezett *epoch-making*) eseményeket, addig a kommemorációs szer-tartásnak tekintett költészet – ahogy ezt már *A szép tudományoknak áldozott versek* című Ányos-költemény is teszi – mnemotoposzokként rögzíti az események jelölésére alkalmas helyek és hősök neveit: „Melly szép lesz majd látni nemes ifjainkat, / Hogy fogják tanulni régi százainkat, / Hogy beszéllik Első Lajos történetit, / Dicsőség templomán irt fényes esetit. / Örömmel szóllanak Hunyadi szivéről, / Ki Budára térvén Erdély védelméről, / Vaskapunál emelt oszlopot magának, / Hol népe nevezte hazája attyának. / Ha pedig Várnának véres térségéről, / Verset énekelnek Mohács mezejéről, / A magyar buzgóság megnyitva sziveket, / Ó mintha már látnám hullani könyveket! / Illy hazafiaknak nemes példájában, / Mint igaz erkölcsök szent oskolájában, / Fel fogják találni jövendő céljokat, / Miként kell szeretni édes hazájokat.”²²⁸ A szent helyek és példaadó hősök rituális előszámálása Batsányi költészetében (*Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz; Serkentő válasz Virág Benedekhez; Várna és Mohács; A magyar költő idegen messze földön*) éppen úgy az emlékezet kanonizálását szolgálja, illetve a kanonizált emlékezet működését példazza, mint Virág, Berzsenyi vagy Kölcsey számos szövegében. A „ceremoniális kommunikáció” státusát elérni kívánó, önmagát a *helynévtárként* és *hősgalériaként* működtetett emlékezet letéteményesének tekintő költészet a közösségi tudáskészlet megóvását, mozgósítását, átadását ünnepélyes repetícióval igyekszik biztosítani.²²⁹ Ez az új topika háttérbe szorítja a *hazadicséret* örökölt, humanista-latin mintákat követő érvkésztét²³⁰ – pontosan jelezve, hogy a haza természeti-földrajzi értékekre hivatkozó, *territoriális* fogalmának helyét a kollektív emlékezetben megalapozott, tehát

²²⁵ TOLDY 1987, 266. Nem meglepő, hogy Toldy éppen Virág munkájában ismeri fel a történetírás „valódi nemzeti iskolájának” (TOLDY 1863, VII), illetve „új, nemzeti iskolájának” (TOLDY 1987, 266) a kezdetét.

²²⁶ Az emlékezés alakzatairól lásd: ASSMANN 1999, 53. A kanonizált emlékezetéről lásd: BRAUN 1995, 231.

²²⁷ VIRÁG 1816, 3–4.

²²⁸ ÁNYOS 1984, 72. A mnemotoposzok az *Igaz hazafi* című Ányos-költeményben is megjelennek: „Ugy tetszik, hogy nyilnak most arany ideink, / S felkelnek szomoru hamvakból őseink, / Kik hazaszerelmek bizonyítására, / Sokan ellenségnek döltek pallosára. / Mintha emelkedne nagy Zrini sirjából, / Mellyet épített volt törökök csontyából, / Midőn Sziget várát addig védelmezte, / Még lelkét testében mozogni érezte! / Mintha lelkesedne Mohács bús térsége, / Hol fátyolba nyugszik hazánk dicsősége!” = ÁNYOS 1984, 41. Az *epoch-making*-eseményekről lásd Paul Ricoeur *A történelem és a fikció kereszteződése* című tanulmányát = RICOEUR 1999, 363.

²²⁹ ASSMANN 1999, 53–57; CANDAU 1996, 65.

²³⁰ A hazadicséret hagyományos topikájáról lásd: SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1997, 20.

az időben létező nemzet víziója veszi át.²³¹ Még Berzsenyi *Magyar Ország* és Vörösmarty *Magyarország' címere* című költeményei is csak azzal a fenntartással sorolhatók a *bőségtoposzra* épülő „címerversek” kései változatai közé, hogy egyben e tradíció szűkösségének, illetve elégtelenségének a tapasztalatát is megszólaltatják.

Az emlékezetes múltként megszilárduló közösségi emlékezet – mind mnemotechnikai, mind legitimációs szempontból – feltételezi a *helyhez kötés* műveletét. Ahogy a lokalizációs rendszer (*système de localisation*) működését a Szentföld „legendás topográfijának” vizsgálata során feltáró Maurice Halbwachs megállapítja: „Ahhoz, hogy az eszme és az emlékek sikert arassanak, idővel sikeresen összekapcsolódjanak, az eszmének személyek és helyek képeire kell hivatkozni, és az emlékekre jellemző vonásokat magára kell öltenie, így válik lehetővé, hogy az emlékezetben fennmaradjon.”²³² A mnemonikus *helyek* nem csupán a hozzájuk kapcsolódó történetek felidézését segítik elő, de e történetek (mitikus) érvényessége is azon múlik, hogy helyhez vannak-e kötve a térképen, rendelkeznek-e topografikus leírással.²³³ Ugyanakkor az már sokkal kevésbé fontos, hogy az emlékezetet hordozó topográfia „koholt-e vagy tényszerű”.²³⁴ Az emlékezet toponimikus-topografikus rögzítését elvégző szövegek (például Vörösmarty *Pusztaszer* és Kölcsey *Rákos* című költeményei) arra engednek következtetni, hogy a nemzet (egykori) dicsőségére utaló helyek – a szerző szándékától függően – mind a *laus*, mind a *vituperatio* feladatát el tudják látni, vagyis – Jan Assmann tipológiai terminológiájával élve – a „megalapozó”, illetve a „kontraprezentikus” műltszemléletet számára is kiaknázzhatóak. Az első esetben a múltra való hivatkozás a jelen megerősítését, igazolását, irányultsággal és értelemmel való felruházását szolgálja, a második esetben viszont éppen „a jelen hiányosságainak tapasztalata” áll szemben a „hőskor vonásait” öltő múlttal.²³⁵ „Megalapozó” funkcióval persze a nemzeti történelmének azok a gyászos helyei is rendelkeznek, amelyek az emlékezetes kudarcokhoz többnyire a „visszavonás” vétkét társítják, és – miként

²³¹ Az időben létező hazának ez az ideája (amely főként a kulturális-történelmi hagyományhoz való religiózus viszonyban érhető tetten) készíti Kazinczyt is arra, hogy utazásai közben *elzarándokoljon* a nemzeti történelmi szent helyeihez. Ahogy az *Erdélyi levelekben* írja: „mily nagy már is az út, melyet tevék! De még hátra van Vajdahunyad, hátra Fehérvár és a helyek, hol a nemzet szentjei éltek, jártak s halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, s azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklyéjük illetése által.” = KAZINCZY 1979, 658.

²³² HALBWACHS 2000, 47. Az emlékezet „helyhez” kötésének klasszikus retorikai gyakorlatáról lásd: YATES 1966. Nem alaptalan feltételezni, hogy „ugyanilyen emlékezési gyakorlat, mutatis mutandis, transzformálható egyének különböző csoportjai közös emlékeinek megőrzésére is”; BRAUN 1995, 65.

²³³ LEACH 1984, 358; OZOUF 1984, 146; ASSMANN 1999, 41–42. E kérdéskörhöz lásd még a Pierre Nora által bevezetett *lieu de mémoire* (angol fordításban: *realms of memory*) terminus technicus köré szervezett történelmi emlékezetkutatás inspiratív programtanulmányát: NORA 1984a (magyarul: NORA 1999); valamint e nagyszabású kutatási projekt (hazai) recepcióját: LE GOFF 1994; KRAUSE 1994; HOFER 1994; K. HORVÁTH 1999 és 2000; GYÁNI 1998 és 1999.

²³⁴ OZOUF 1984, 146; ASSMANN 1999, 76. Jól mutatja ezt Pusztaszernek a kanonizált emlékezetben betöltött fontos szerepe. A historizáló eklektikát példázó Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark „emlékezet-hely-temetőként” való értelmezéséről lásd: GYÁNI 1999, 15.

²³⁵ ASSMANN 1999, 79–80.

Muhi, Várna és Mohács „hármás leckéje”²³⁶ – valamiféle moralizáló tanulság levonására készítetnek. A helyek (top)listáját vezető *Mohács*-toposz (amely a haza temetője-metáforaként hagyományozódik, és gyakran az *apostrophé*ra vagy *sermocinatio*ra épülő *personificatio* alakzatával kapcsolódik össze²³⁷) már nem is csupán a gyászos múltra mint intó példára figyelmeztet, hanem a dicsőséges nemzeti feltámadás lehetőségét hirdeti.²³⁸

Az „intézményesített mnemotechnikaként”²³⁹ működő költészet a szent helyek topikájával együtt alakítja ki a közösségi emlékezetben élő hazafiak (a szent nevek) galériáját. A „Dicsőség Templomába” olyan történelmi hősök nyernek (elsősorban az Ányos-, Batsányi- és Virág-szövegek jóvoltából) bebocsátást, mint például Árpád, Nagy Lajos király, Hunyadi és Zrínyi. A nemzeti história hőszövegeihez pedig – a kor elvárásainak megfelelően – felemelkedhetnek a jeles hazafiak, a tudományok támogatói és művelői is. Ezzel megszületik – szoros összefüggésben az egymást követő nemzedékek emlékezetében élő, a jelenvalót a profán öröklét dimenziójába emelő hazának a fogalmával – a *nemzeti panteon* eszméje.²⁴⁰ Ennek a spirituális, a nemzeti irodalomban tárgyiasuló panteonnak összetett feladatot kell teljesítenie: intézményesítenie kell a nemzet érdemes fiainak tiszteletét, e kommemorációs szertartásrend keretében meg kell alapoznia, illetve meg kell erősítenie a nemzeti önazonosságot, valamint elő kell segítenie az erényes honpolgárok nevelését. A költészetben „Dicsőség Templomaként” felépített, imaginárius panteon persze nem (vagy csak részben) pótolhatja a „nagy emberek” emlékezetének szentelt kultuszhelyet, ahová áhítatosan zarándokolhatnak el a nemzet géniuszának hódoló látogatók. Érthető tehát, hogy a 19. század első évtizedeitől – elsősorban a londoni Westminster Abbey, a párizsi Panthéon, majd a bajor Walhalla példájára hivatkozva – egyre határozottabban fogalmazódik meg egy hazai dicscsarnok létrehozásának az igénye.

Rövidítésjegyzék

ÁNYOS 1984: ÁNYOS Pál *Válogatott művei*, szerk. LÖKÖS István, Bp., 1984.

ARANY 1951: ARANY János *Összes művei*, I (*Kisebb költemények*), kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1951.

²³⁶ BATSÁNYI 1953, 142.

²³⁷ A temető-metáfora néhány változata: „gyászos temetője Hazámnak” (Batsányi: *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz* = BATSÁNYI 1953, 50), „Nemzetem nagy temetője” (Kisfaludy Sándor: *Dobozy Mihály és hitvese* = KISFALUDY S. 1901, I/379), „Nemzeti nagylétünk nagy temetője” (Kisfaludy Károly: *Mohács* = KISFALUDY K. 1983, 18). Az *apostrophé* és *sermocinatio* alakzataira lásd például Kisfaludy híres elégiáját és Vörösmarty *Mohács* című epigrammáit.

²³⁸ Lásd például Kisfaludy Károly, Czuczor Gergely és Eötvös József *Mohács*-verseinek retorikai stratégiáját. A Mohács-tematika irodalmi vonatkozásait átfogó igénnyel vizsgálja filológiai értekezésében Rédey Tivadar: RÉDEY 1926.

²³⁹ ASSMANN 1999, 53.

²⁴⁰ BÍRÓ 1998, 439. – Köszönöm Bíró Ferenc, Gyapay László és Kiss Katalin észrevételeit, tanácsait, amelyekkel sokat segítettek e dolgozat koncepciójának, szövegének a megformálásában.

- ASSMANN 1999: Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., 1999.
- BÁN A. 1904: BÁN Aladár, *Virág Benedek élete és költészete*, Pozsony–Bp., 1904.
- BÁN I. 1971: BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971.
- BARTA 1935: BARTA János, *Berzsenyi*, Válasz, 1935, 109–120.
- BARTHES 1997: Roland BARTHES, *A régi retorika (Emlékeztető)*, ford. SZIGETI Csaba = THOMKA 1997.
- BARTLETT 1985: Frederic BARTLETT, *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*, ford. PLÉH Csaba, Bp., 1985.
- BATSÁNYI 1953: BATSÁNYI János *Összes művei*, I (*Versek*), kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1953.
- BATSÁNYI 1960: BATSÁNYI János *Összes művei*, II (*Prózai művek*, 1), kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1960.
- BATSÁNYI 1961: BATSÁNYI János *Összes művei*, III (*Prózai művek*, 2), kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., 1961.
- BATSÁNYI 1994: BATSÁNYI János *Összes költeményei*, szerk. DEBRECZENI Attila, Bp., 1994² (Felfedezett Klasszikusok, 1).
- BÉCSY 2001: BÉCSY Ágnes, *Berzsenyi Dániel*, Bp., 2001 (Klasszikusaink).
- BÉLAY 1881: BÉLAY Jenő, *Virág Benedek irodalmi munkássága*, Figyelő, 1881, IX.
- BENE 1999: BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár, 19).
- BENETT–ROYLE 1999: Andrew BENETT, Nicholas ROYLE, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*, Prentice Hall, 1999².
- BERZSENYI 1979: BERZSENYI Dániel *Költői művei (Összes művei*, I), kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., 1979.
- BÍRÓ 1998: BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1998³.
- BITSKEY 1999: BITSKEY István, *A vitézség eszményének változatai a régi magyar irodalomban* = B. I., *Virtus és religió: Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, 1999.
- BLAIR 1838: BLAIR Hugo' *Rhetorikai és esztetikai leczkái*, I–II, ford. KIS János, Buda, 1838.
- BOD 1982: BOD Péter, *Magyar Athenas*, kiad. TORDAI István, Bp., 1982.
- BOURDIEU 1978: Pierre BOURDIEU, *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Bp., 1978.
- BOURDIEU 2002: Pierre BOURDIEU, *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*, ford. BERKOVITS Balázs, Bp., 2002.
- BRAUN 1995: BRAUN Róbert, *Holocaust, elbeszélés, történelem*, Bp., 1995.
- BROWN 1993: Peter BROWN, *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*, ford. SÁGHY Marianne, Bp., 1993.
- BURKE 1995: *Authorship: from Plato to the Postmodern*, ed. Sean BURKE, Edinburgh, 1995.

- CANDAU 1996: Joël CANDAU, *Anthropologie de la mémoire*, Paris, 1996.
- CARR 1999: David CARR, *A történelem realitása*, ford. V. HORVÁTH Károly = THOMKA 1999.
- CIFKA 1991: CIFKA Péter, *Virág Benedek emlékműve*, ItK, 1991/5–6.
- CORNIFICIUS 1987: CORNIFICIUS, *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika*, ford. ADAMIK Tamás, Bp., 1987.
- CSETRI 1986: CSETRI Lajos, *Nem sokaság hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., 1986.
- CSOKONAI 1960: *Csokonai emlékek*, kiad. VARGHA Balázs, Bp., 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 1).
- CSOKONAI 1975: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, I (1785–1790), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1975 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1978: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Színművek*, I, kiad. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., 1978 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1988: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, II (1791–1793), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1988 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1992: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, III (1794–1796), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1992 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1994: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, IV (1797–1799), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1994 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 1999: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Levelezése*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., 1999 (Cs. V. M. Összes Művei).
- CSOKONAI 2002: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, V (1800–1805), kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 2002 (Cs. V. M. Összes Művei).
- DÁVIDHÁZI 1997: DÁVIDHÁZI Péter, „*Iszonyodnám enmagam előtt*”: Egy írói Oidipusz-komplexum drámája = KALLA 1997.
- DÁVIDHÁZI 2001: DÁVIDHÁZI Péter, „Édes eleink” útja „ditső Honnyunk” „boldog földjére”: A nemzetképviselő költői nyelve Virág Benedek és Horvát István történetírásában = KICZENKO–THIMÁR 2001.
- DEBRECZENI 1994: DEBRECZENI Attila, *Batsányi János (1763–1845)* = BATSÁNYI 1994.
- DEBRECZENI 1998: DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdekés költője (A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)*, Debrecen, 1998³ (Csokonai Könyvtár, 1).
- DERRIDA 1997: Jacques DERRIDA, *Mnémoszüné*, ford. NÉMETH Helga, FOGARASI György, Pompeji, 1997/2–3.
- ELIOT 1981: T. S. ELIOT, *Káosz a rendben: Irodalmi esszék*, szerk. EGRI Péter, Bp., 1981.
- ERDÉLYI 1986: ERDÉLYI János *Válogatott művei*, szerk. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., 1986 (Magyar Remekírók).
- FALUDI 1768: FALUDI Ferenc *Költeményes maradványai*, kiad. RÉVAI Miklós, I–II, Győr, 1768.
- FARNELL 1921: Lewis R. FARNELL, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford, 1921.

- FERENCZI 1999: FERENCZI László, *A XVIII. századi magyar költészet* = F. L., „Csak a máé a rettenet...” *Politikum és költészet kapcsolatai*, Bp., 1999.
- FRIED 1975: FRIED István, *A romantikus óda kifejlődése Vörösmarty költészetében*, ItK, 1975/5–6.
- FRIED 1996: FRIED István, *Az érzékeny neoklasszicista: Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.
- GADAMER 1984: Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlat*a, ford. BONYHAI Gábor, Bp., 1984.
- GENETTE 1996: Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika, Helikon, 1996/1–2.
- GYÁNI 1998: GYÁNI Gábor, *Fin de siècle-történetírás*, Magyar Tudomány, 1998/6 (= GYÁNI 2000).
- GYÁNI 1999: GYÁNI Gábor, *Kollektív emlékezet és nemzeti identitás*, 2000, 1999/3 (= GYÁNI 2000).
- GYÁNI 2000: GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., 2000.
- GYAPAY 2001: GYAPAY László, „A' tisztább ízlésnek regulájival”: *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Bp., 2001 (Klasszikusok, 1).
- HABERMAS 1986: Jürgen HABERMAS, *A kommunikatív cselekvés elmélete*, ford. FELKAI Gábor, KIRÁLY Judit, Bp., 1986.
- HALÁSZ 1938: HALÁSZ Gábor, *Kazinczy emlékezete* = H. G., *Az értelem keresése*, Bp., 1938.
- HALBWACHS 1950: Maurice HALBWACHS, *Collective Memory*, New York, 1950.
- HALBWACHS 1971: Maurice HALBWACHS, *Az emlékezet társadalmi keretei = A francia szociológia*, szerk. FERGE Zsuzsa, Bp., 1971.
- HALBWACHS 1992: Maurice HALBWACHS, *On Collective Memory*, Chicago, 1992.
- HALBWACHS 2000: Maurice HALBWACHS, *A Szentföld legendás topográfiája*, Magyar Lettre Internationale, 2000. nyár.
- HÁSZ-FEHÉR 2000: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A keszthelyi Helikon-ünnepség a XIX. század elején* = KALLA 2000.
- HOFER 1994: HOFER Tamás, *Kiállíthatók-e a magyar „emlékezet helyei”?*, BuKsz, 1994. tél.
- HORATIUS 1961: Quinti HORATI FLACCI / Quintus HORATIUS FLACCUS *Opera omnia / Összes versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Bp., 1961.
- HORATIUS 1997: HORATIUS *Költeményei: Ódák és epodoszok*, ford. CSENGERY János, szerk. BÁLINT István János, Bp., 1997.
- HORVÁTH K. 1965: *A romantika*, szerk. HORVÁTH Károly, Bp., 1965.
- K. HORVÁTH 1999: K. HORVÁTH Zsolt, *Az eltűnt emlékezet nyomában: Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe*, Aetas, 1999/3.
- JULOW 1973: JULOW Viktor, *A barokk Csokonai stílus-szintézisében*, ItK, 1973/6.
- KALLA 1997: *Kegyelet és irodalom: Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 1997 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 7).

- KALLA 2000: *Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9).
- KARDOS 1943: KARDOS Albert, *Csokonai ószövetségi látomása*, Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1943.
- KAZINCZY 1979: KAZINCZY Ferenc *Művei (Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok)*, szerk. SZAUDEK Mária, Bp., 1979 (Magyar Remekírók).
- KAZINCZY 1987: KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, kiad. SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1987.
- KAZINCZY 1998: KAZINCZY Ferenc *Összes költeményei*, kiad. GERGYE László, Bp., 1998 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 2).
- KazLev: Kazinczy Ferencz levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., 1890–1911.
- KERÉNYI K. 1977: KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, Bp., 1977.
- KERÉNYI K. 1984: KERÉNYI Károly, *Az antik költő = K. K., Halhatatlanság és Apollón-vallás: Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*, Bp., 1984.
- KICZENKO–THIMÁR 2001: *A XIX. század vonzásában: Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok, 3).
- KIRÁLY 1995: KIRÁLY Erzsébet, „*Laudatio artis*”: 19. századi képzőművészetünk dicséretének egykorú emlékei = *Aranyérmek, ezüstkoszorúk: Művész-kultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*, szerk. SINKÓ Katalin, Bp., 1995 (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 1995/1).
- KISBÁN 1937: KISBÁN Emil, *Virág Benedek (1754–1830)*, Bp., 1937.
- KISFALUDY K. 1983: KISFALUDY Károly *Válogatott művei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., 1983 (Magyar Remekírók).
- KISFALUDY S. 1893: KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, VIII, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., 1893.
- KISFALUDY S. 1901: KISFALUDY Sándor *Összes költeményei*, I–II, Bp., 1901 (Remekírók Képes Könyvtára).
- KLANICZAY G. 2000: KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., 2000.
- KLANICZAY T. 1985: KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században = K. T., Pallas magyar ivadékai*, Bp., 1985.
- KOSZTOLÁNYI 1976: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok, feleim*, kiad. RÉZ Pál, Bp., 1976.
- KÖLCSEY 1960: KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, kiad. SZAUDEK Józsefné és SZAUDEK József, Bp., 1960.
- KRAUSE 1994: Anthony KRAUSE, *Az Annales befejezetlen kalandja*, ford. BETEGH Gábor, BuKsz, 1994. tél.
- KULCSÁR-SZABÓ Z. 1997: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „korszak” retorikája: A korszak-és századforduló mint értelmezési stratégia = K.-Sz. Z., Az olvasás lehetőségei*, Bp., 1997 (JAK-füzetek, 96).
- LEACH 1984: Edmund LEACH, *Conclusion = Text, Play and Story: The Construction and Reconstruction of Self and Society*, eds. Stuart PLATTNER, Edward M. BRUNER, Washington, 1984.

- LE GOFF 1994: Jacques LE GOFF, *Franciaország emlékezete*, BuKsz, 1994. tél.
- LUDASSY 1975: *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*, szerk. LUDASSY Mária, Bp., 1975.
- LUDASSY 1987: LUDASSY Mária, *Moralisták és terroristák (A francia felvilágosodás és a francia forradalom erkölcsi és politikai problémáiból)*, Bp., 1987.
- MACINTYRE 1999: Alasdair MACINTYRE, *Az erény nyomában: Erkölcselméleti tanulmány*, ford. BÍRÓNÉ KASZÁS Éva, Bp., 1999.
- MARGÓCSY 1984: MARGÓCSY István, *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében*, ItK, 1984/3.
- MERÉNYI 1997: MERÉNYI Annamária, *A kultikus beszéd archeológiája és a kortársi Csokonai-recepció*, Szép-literatúrai Ajándék, 1997/1–2.
- MERÉNYI 2000: MERÉNYI Annamária, *A beavatás kánonja és a szerzői név szerepe Kazinczy körében* = TAKÁTS 2000.
- MEZEI 1974: MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., 1974 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 30).
- MEZEI 1983: MEZEI Márta, *Virág Benedek és a Magyar Századok* = VIRÁG 1983.
- MEZEI 1983a: *Magyar költők: 18. század*, szerk. MEZEI Márta, Bp., 1983 (Magyar Remekírók).
- MEZEI 1998: MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma: Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*, Debrecen, 1998 (Csokonai Könyvtár, 15).
- MORTIER 1983: Roland MORTIER, *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai: Válogatott tanulmányok*, szerk. BENE Ede, Bp., 1983.
- NORA 1984: *Les lieux de mémoire*, I (*La République*), ed. Pierre NORA, Paris, 1984.
- NORA 1984a: Pierre NORA, *Entre Mémoire et Histoire: La problématique des lieux* = NORA 1984.
- NORA 1999: Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, ford. K. HORVÁTH Zsolt, Aetas, 1999/3.
- OLÁH 1904: OLÁH Gábor, *Csokonai és a latin költők*, Bp., 1904.
- OZOUF 1984: Mona OZOUF, *Le Panthéon: L'normale des morts* = NORA 1984.
- PÁL 1988: PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., 1988.
- PETŐFI 1983: PETŐFI Sándor *Összes költeményei*, II, szerk. KISS József, Bp., 1983.
- PETZ 1886: PETZ Gedeon, *Freundschaftliche Lieder von I. J. Pyra und S. G. Lange*, EPhK, 1886, 351–357.
- POPE 1962: *The Poems of Alexander Pope*, II (*The Rape of the Lock and Other Poems*), ed. Geoffrey TILLOTSON, London–New Haven, 1962³.
- PORKOLÁB 2000: PORKOLÁB Tibor, *Magyar Horác, magyar Petrárka, magyar Góthe (A „szépités” névcsérés toposzairól)* = *Találkozó poétikák: A 70 éves Szili József köszöntése*, szerk. BEDECS László, Miskolc–Bp., 2000.
- PRAZNOVSZKY 1998: PRAZNOVSZKY Mihály, *„A szellemdiadal ünnepei”: A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén*, Bp., 1998.
- RÁKAI 2000: RÁKAI Orsolya, *A magyar nyelv ünnepe? A Marczibányi-jutalom első két kiosztása* = KALLA 2000.

- RÉDEY 1926: RÉDEY Tivadar, *Mohács emléke költészetünkben* = *Mohácsi emlékkönyv 1526*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., 1926.
- RICOEUR 1999: Paul RICOEUR, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 1999.
- RICOEUR 1999a: Paul RICOEUR, *Emlékezet – felejtés – történelem*, ford. RÓZSAHEGYI Edit = THOMKA 1999.
- RIPA 1997: Cesare RIPA, *Iconologia*, Bp., 1997.
- SÁNDOR 1945: SÁNDOR István, *Író és társadalom: Fejezetek a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből*, I (Főúr és nemes), Szeged, 1945.
- SHELLEY 1965: Percy Bysshe SHELLEY, *A költészet védelme*, ford. MOHAY Béla = HORVÁTH K. 1965.
- SHELLEY 1995: Percy Bysshe SHELLEY, *A Defence of Poetry* = BURKE 1995.
- SZABÓ G.–SZÖRÉNYI 1997: SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Bp., 1997².
- SZAITZ 1788: SZAITZ Leo, *Kis magyar frázeológia*, Pozsony, 1788.
- SZEGEDY-MASZÁK 1995: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az irodalmi mű alaktani hatáselemeléséről* = SZ.-M. M., „Minta a szőnyegen”: *A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995.
- SZILÁGYI 1999: *Első folyóiratunk: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár: Források, 6).
- SZILÁGYI 2000: SZILÁGYI Márton, *A „titkos bú” poétája? Dayka Gábor kánonizálásának kérdőjelei* = TAKÁTS 2000.
- SZILI 1996: SZILI József, *Arany hogy istenül: Az Arany-líra posztmodernsége*, Bp., 1996 (Irodalomtörténeti Füzetek, 139).
- TAKÁTS 2000: *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. TAKÁTS József, Bp., 2000.
- THIENEMANN 1931: THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931.
- THOMKA 1997: *Az irodalom elméletei*, III, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1997.
- THOMKA 1999: *Narratívák*, 3 (*A kultúra narratívái*), szerk. THOMKA Beáta, Bp., 1999.
- TODOROV 1996: Tzvetan TODOROV, *Az emlékezet csapdái*, ford. LENKEI Júlia, *Világosság*, 1996/10.
- TOLDY 1862: TOLDY Ferenc, *Virág Benedek*, „a nemzeti lélek tüzes ébresztője” = VIRÁG Benedek *Magyar századai*, I–II, kiad. T. F., Pest, 1862.
- TOLDY 1863: TOLDY Ferenc, *Előszó* = VIRÁG Benedek *Magyar századai*, V, kiad. T. F., Pest, 1863.
- TOLDY 1870: TOLDY Ferenc, *Magyar költők élete*, I, kiad. RÁTH Mór, Pest, 1870 (T. F. Összegyűjtött Munkái, III).
- TOLDY 1987: TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelen korig rövid előadásokban*, kiad. SZALAI Anna, Bp., 1987.
- TÓTH S. 1998: TÓTH Sándor: *A latin humanitas poétikája: A studia humanitatis iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig*, I, Szeged, 1998.

- VÁLYI NAGY 1999: VÁLYI NAGY Ferenc, *Ódák Horátz' mértékeinn (1807)*, kiad. SOBOR András, Bp., 1999 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század).
- VIRÁG 1799: VIRÁG Benedek' *Poétai munkái*, Pesten, 1799 (Magyar Minerva, 3).
- VIRÁG 1801: VIRÁG Benedek, *Horátzius' Poétikája*, Pesten, 1801.
- VIRÁG 1816: VIRÁG Benedek, *Magyar Századok. DCCCLXXXIV–MCCCI*, Budán, 1816.
- VIRÁG 1822: VIRÁG Benedek, *Poetai Munkák*, Pest, 1822.
- VIRÁG 1863: VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1863.
- VIRÁG 1983: VIRÁG Benedek, *Magyar századok*, kiad. MEZEI Márta, Bp., 1983 (Magyar Hírmondó).
- VITKOVICS 1980: VITKOVICS Mihály *Válogatott művei*, kiad. LÖKÖS István, Bp., 1980.
- VÖRÖSMARTY 1960: VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények*, II, kiad. HORVÁTH Károly, Bp., 1960 (V. M. Összes művei, 2).
- VÖRÖSMARTY 1965: VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése*, I, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., 1965 (V. M. Összes művei, 17).
- YATES 1966: Frances YATES, *The Art of Memory*, Chicago, 1966.
- ZLINSZKY 1899: ZLINSZKY Aladár, *Bevezetés* = VIRÁG Benedek *Válogatott költeményei*, kiad. ZLINSZKY Aladár, Bp., [1899].
- ZUMTHOR 1991: Paul ZUMTHOR, *A retorikusok útkeresztződése (Intertextualitás és retorika)*, ford. BURJÁN Mónika, Helikon, 1991/1–2.